
1980-2005 Arası Türkiye’de Küreselleşme ve Sosyal Sınıf

YUNUS KAYA

Çev. Halil İbrahim Erol

Özet: Bu çalışma Türkiye’nin son iktisadi küreselleşme dalgası boyunca toplumsal sınıf yapısını tahlil ediyor. 1980’den beri Türk toplumsal sınıf yapısı önemli ölçüde değişti. Türkiye çoğunlukla basit teknoloji ama giderek artan bir şekilde de orta- ve üst-teknoloji üretimi malların önemli bir ihracatçısı haline geldi. Bu metin ekonomik küreselleşme ve sanayileşmenin bir proleteryalas(tır)ma ve kutuplaş(tır)ma sürecine katkı yaptığını savunuyor. Proleteryalas(tır)ma Türkiye’nin tarımsal yapısından bir geçiş, kamu sektöründe görece bir düşüş ve işyeri otoritesi olmaksızın iş gücünü satan sınıfların bir büyümesi aracılığıyla ortaya çıkmıştır. Kutuplaş(tır)ma özel sektör girişimciliğinin, profesyonel ve yönetsel sınıfların büyümesi ve gayri resmi sektörün eşzamanlı bir genişlemesi sayesinde ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: toplumsal sınıf yapısı, proleteryalas(tır)ma, kutuplaş(tır)ma, iktisadi küreselleşme

Abstract: This paper analyzes the social class structure of Turkey during the latest wave of economic globalization. Since 1980, the Turkish social class structure changed significantly. Turkey became a significant exporter of mostly low-technology, but also increasingly medium- and high-technology, manufactured goods. This paper argues that economic globalization and industrialization contributed to a process of proletarianization and polarization. Proletarianization occurred through a transition from Turkey’s agrarian structure, a relative decline of the public sector, and an expansion of classes who sell their labor without workplace authority. Polarization occurred through the growth of private-sector entrepreneurial, professional and managerial classes, and a simultaneous expansion of the informal sector.

Key Words: social class structure, proletarianization, polarization, economic globalization

Atıf©: Kaya, Yunus, “1980-2005 Arası Türkiye’de Küreselleşme ve Sosyal Sınıf”, *İLEM Yıllık*, yıl 2, sayı 2, 2007, ss. 23-59

1980- 2005 Arası Türkiye’de Küreselleşme ve Sosyal Sınıf

Sosyal sınıf üzerine yapılan son tartışmalar çağdaş toplumların yapılarını ve teşekkülünü anlamlandırmada bir mefhum olarak sınıfın uyganabilirliği etrafında dönmektedir. Son yıllarda, seçmenlerin davranışı ya da siyasi tutumlar gibi meselelerde sosyal sınıfın izah edici gücü sorgulanmaya başladı (örn. Pakulski ve Waters 1996; Kingston 2000; Clark ve Lipset 2001; Roberts 2002). Post modernist tenkitler; çağdaş toplumlarda, eşitsizlik boyutlarının ve cinsiyet, ırk, etnisite, sosyal aidiyet gibi sınıfsız toplum kimliklerinin menşe olarak sosyal sınıftan daha önemli olduğunu ileri sürerek süreci ileri bir aşamaya taşıdı. (Grusky ve Weeden 2005 yapılan eleştiriler için bkz.). Bu kuramcılar, çağdaş toplumları bireylerin yekünü olarak kavramsallaştırdı ki o bireyler, ekonomik çıkar ya da sömürü temelinde müteşekkil sosyal yığınlardan öte geniş kimlik yelpazesinde şekillenmekteydiler.

Artan eleştirilere karşı sosyal katmanlaşma alanında sosyal sınıf kavramını savunma yönünde önde gelen ilim adamlarınca yapılan bir çok teşebbüs mevcuttur. Bu teşebbüslerin çoğu sosyal sınıfı daha iyi işlevselleştirmeyi (operasyonelizayson) tasarlar mahiyetteki çabaları paylaşmaktadır.¹ Wright, genelde sosyal sınıf kavramı ve özelden Marksist yaklaşım için yaptığı savunmasında (Wright 1997, 2005) günümüz işçi piyasalarındaki emek ilişkilerini anlamada sömürü mefhumunun önemini yinelemektedir.² İşgücü piyasa yapısı zamanla değişmesine rağmen o, hala bizim sosyal sınıfları bu mefhumla dayandırarak teşhis edebileceğimizi ileri sürer. Portes (2000) sosyal müdafaasına sınıf hem modern toplumların bir araya getirilmiş bireyler iddiasını hem de sınıfların “ bilinçli şekilde seferber edilmiş sosyal yığınlar” olduğu iddiasını reddederek başlamaktadır. Diğerlerine nazaran, Portes 19. yüzyıldan hareketle sınıf tipolojilerini kabul eder. Ve Marksist hakim ve madun sınıflar ayrımını sürdürmekle beraber mülkiyet yapılarındaki değişikliği gözününde bulunduran yeni bir işlevselleştirmeyi (operasyonelizayson) kabul etmektedir. Nitecede, ana sınıfları baskın/eg-

¹ 1990’ların sonlarından itibaren, sosyologlar tarafından husule getirilen yaygın iki tür sınıf şeması mevcut olageldi: : Erikson-Goldthorpe- Portocarero (EGP) (Erikson, Goldthorpe ve Portocarero 1979) ve Wright sınıf şeması (Wright 1985). EGP sınıf şeması, çalışan kişileri, meslek, mülkiyet ve otoriteye dayalı 11 sosyal sınıfa (7’ye indirilebilir) ayırır. Bizzat Erikson ve Goldthorpe tarafından yapılan 1980’ler ve kısmen 1990’lardaki Endüstriyel Ülkelerde Karşılaştırmalı Sosyal Hareketlilik İncelemeleri (EÜKSHİ) projesinin başarısı sayesinde bu [sınıf şeması] katmanlaşma ve hareketlilik araştırmalarında yaygın bir şekilde benimsendi. Wright (1985) mülkiyet ayrımı, kontrol ve emek teorisinin akamete uğraması gibi meselelere Marksist gelenekten itiraz eden araştırmacıların sorunlarının üstesinden gelmek için “çalışan sınıf mevkileri”ni takdim ederek 12 sosyal sınıf şeması ortaya attı. Wright (1997) (EÜKSHİ) projesinden daha dar alanda olsa da ülke çapında karşılaştırmalı sosyal sınıf anketleri düzenledi.

² Provakatif bir beyanatta, Sorensen (2000) de mülkiyet hakları ve iktisadi rant üzerinden gerçekleştirilen mülkiyet sömürü temelli bir sınıf haritası önermiştir.

men kapitalistler, kapitalistler ve rantiyeciler olarak tanımlarken madun/ aşağı sınıfları da seçkin/elit çalışanlar, genel çalışanlar, küçük girişimciler ve işten çıkarılmış çalışanlar olarak tanımlamaktadır. (Portes 2000).

Diğer analizcilerse mikro-sınıflara yönelik adım atmayı ve nominalist sınıf taslaklarını esnetmeye yönelik öneride bulunmayı yeğlemişlerdir. Grusky ve Weeden (2005) sosyal hadiseleri açıklamadaki problemlerin sosyal sınıfın işlevselleştirmesindeki zayıflıkta yattığını iddia eder. Sosyal sınıfların mesleki gruplar olarak tanımlanması geleneksel ve daha genel sınıf şemalarından daha iyi [bir tanımlamayı] icra etmektedir. Öncesinde, Grusky ve Sørensen (1998) benzer bir iddiayı ortaya koymuşlardır ki “Sınıf çözümleyici yöntemler”deki müşterek faaliyet ve sömürü gibi örnekler mesleki bazda toplam sınıf seviyesinden daha elle tutulur olduğunu ileri sürer. Net ve müterakim katkılarıyla birlikte mevcut bu tür canlı tartışmalara rağmen kayda değer çağdaş sınıf analizlerinin kapsamı, hakim yoğunlaşmanın yöneldiği halihazırda gelişmiş ve endüstriyelleşmiş ülkelerdir. Daha küçük ama kayda değer literatürün daha az gelişmiş ülkeler (AGÜ) bağlamında mevcut olmasına rağmen daha fazla araştırma daha iyi ve daha geniş çapta uygulanabilir sosyal katmanlaşma ve sınıf nazariyelerini temine ihtiyaç duyulmaktadır.³ AGÜ’ler üzerine yapılan çalışmalarda bile çoğu araştırma Latin Amerika ve Doğu Asya ülkeleri üzerine odaklanmaktadır.⁴ Bildiğim kadarıyla, nispeten İngilizce [yayınlarda] birkaç çaba da sistematik bir şekilde AGÜ’lerdeki sosyal sınıfı inceler mahiyettedir.

AGÜ’lerin sınıf yapısı üzerine yapılmış önceki çalışmalar endüstriyelleşme teorilerini sinama üzerine odaklanmış bulunmaktadır ki bunda eşitsizliğin endüstriyelleşmeyle birlikte azalacağı iddia edilmiştir. Örnek olarak, Bolivya ve Birleşik Devletler karşılaştırmasında Robinson ve Klein (1981) şunu ileri sürmüştür: Eşitsizlik, basit/ilkel [durumdan] karmaşık tarım toplumuna geçişlerde artar ve endüstriyel toplumlara geçişte ise azalır. Haller ve meslektaşlarının yıllarca Brezilya üzerine yaptığı çalışmalarda da (mesela; Bills ve Haller 1984; Bills et al 1985; Kelley ve Haller 2001) bir şekilde aynı neticeye ulaşmıştır. Diğer kayda değer çalışmalarda, araştırmacılar AGÜ’lerdeki endüstriyelleşme, sınıf ve eşitsizlik arasındaki ilişkiyi endüstriyelleşme

³ Grusky (2001) gibi sosyal katmanlaşma alanındaki meşhur antolojiler AGÜ’lere birkaç atf içermektedir. 1983–2002 arası faaliyet gösteren Uluslararası Toplumbilimsel Cemiyeti 28’inci Araştırma Komitesi (AK 28) toplantısında 1500 sayfa, inceleme tebliği sunuldu ki sunulan tebliğlerin yüzde 8’i (Doğu Avrupa ve Rusya hariç) AGÜ’ler üzerinedir. (bkz. 28’izinci AK konferanslarında sunulan tebliğler için Hout ve DiPrete 2006).

⁴ Eski Komünist ülkelerin Sosyal katmanlaşma ve hareketlilik örüntüleri üzerine zengin bir külliyat vardır (örn. Nee 1991, 1996; Zhou 2004). Bu ülkelerin sosyal ve iktisadi yapılarının farklı vasıfları AGÜ’lerdeki sınıf yapısı çalışmalarıyla kıyas yapmaya zorlaştırır bir mahiyet arz eder.

ektisi üzerinde etkili olan karma delilleri husule getirerek çözümleme yoluna gitmişlerdir. (Gordon 1987 Jamaika üzerine; Hsiao 1987, Marsh ve Hsu 1994 Tayvan üzerine; Koo 1985 ve Park 2004 Kore üzerine; Neves 2005 Brezilya üzerine).⁵

AGÜ'lerdeki sınıf yapısını inceleyen sistematik çabaların birisinde, 1995 yılında Portes, Latin Amerika'nın şümulü bir sınıf haritasını çıkarmıştır. Portes yeni olarak emek üzerindeki murakabe ve takas usulünü, üretim araçları mülkiyetine göre oluşturulmuş olan klasik Marskist çatallaşmaya ekledi. Böylece, kendi incelemelerine kayıtdışı ekonomiyi ve Latin Amerika'daki sosyal sınıf kavramsallaştırmalarını eklemeyi başarmış oldu. Portes ve Hoffman (2003) benzer bir yöntemle son yıllardaki Latin Amerika soysal sınıf yapısını incelediler. Bazı [araştırmacılar] ise AGÜ'lerdeki sınıf yapısına dair vaka analizini ileri sürdüler. Koo ve Hong (1980) Wright'ın sınıf şemasına "yeni bir orta sınıf" ve " marjinal sınıf" ekleyerek Güney Kore'ye uyguladı. Koo (1985) daha sonrasında Güney Kore'nin 1960 ve 1970 yılları arasındaki sınıf yapısındaki proleterleşmeyi ve emek gücünün feminizasyonunu en dikkate değer iki değişiklik olarak teşhis etti. Koo (1990) Güney Kore'nin proleterleşmesinin ekseriyette kayıtdışı ekonomide vuku buluşunu 1958 ve 1985 yılları arasında hizmet sektörünün liderliği almasını, el emeği ve hizmet sektöründe olan sınıflardaki ani-eşzamanlı artışı göstererek ortaya koydu. Yakın zamanda, Parrado (2005) Meksika'daki sınıf erişilebilirlik ve hareketliliğini EGP unsurları ve Portes sınıf şemasını kullanarak inceledi. Marks (2005) birtakım ülkedeki eğitimsel amaçları inceledi ki bu ülkeler Brezilya, Kore ve Meksika'yı da içerir. Torche (2005) ise eşitsizlik ve toplumsal hareketlilik arasındaki alakayı EGP yedi-sınıf versiyonu şemasıyla değerlendirdi. Tüm bu kayda değer katkılara rağmen, göreceli olarak AGÜ'lere dair sınıf yapıları üzerine yapılan çalışmalar hala eksiktir.

Bu çalışma Türkiye vakasını çözümleyerek AGÜ'lerdeki sosyal sınıf üzerine yapılan araştırmanın göreceli kifayetsizliği gösterme yolunda çaba harcayacaktır. İktisadi küreselleşmenin yarattığı en son dalga, çoğu kişiyi şuna inanmaya sevketti: Çağdaş AGÜ'lerdeki ve gelişmiş ülkelerdeki emek ve sosyal sınıf incelemeleri küresel ekonomi tesirini de göz önünde bulundurmaktadır. Bu çalışma, iktisadi küreselleşmenin arttığı süreç boyunca, ki bu süreç yabancı sermaye akışı ve uluslararası hizmetlerde ve mallarda yapılan ticaret üzerinden gerçekleşmiştir, Türkiye'nin sosyal sınıf yapısını değerlendirecektir.

⁵ Eski endüstriyelmiş ülkelerin de-endüstriyelizasyonu sanayi istihdamı ve küreselleşme arasındaki rabıta hakkında harareti bir tartışma zemini oluşturuyor (bkz. Alderson 1999; Brady ve Denniston 2006). Ayrıca tartışma ve deneye dayalı incelemeler gelişmekte olan ülkeleri ihata etmemektedir ki güya bu ülkeler endüstriyel tekrardan yapılanmalarını tamamlamak üzere.

Türkiye’nin gelişmesi; ilim adamlarını, İslam ülkeleri ve de bütün gelişmekte olan ülkeler arasında en şumüllü ve köklü “modernleşme” projelerinden biri olarak sıklıkla ilgilendire gelmiştir. Üstelik Türkiye AGÜ’lerde endüstriyelleşme ve küreselleşme çalışmalarını için gelecek vadeden bir vaka durumundadır. Türkiye [cumhuriyeti] 1923’te kurulmuştur ki bu AGÜ’lerden çok daha öncedir. Bu zaman zarfında Türkiye, devlet eylemiyle dolaysız girişimcilikten özel sermayeye dayalı ithal-ikamesi endüstriyelleşmeye kadar değişen endüstriyelleşme stratejilerini farklı tarihsel bağlamlarda tecrübe etmiştir. Ayrıca Türkiye 1980’lerde ekonomisini tekrardan yapılandırarak ve Doğu Asya ülkeleri örneğine tabi olarak küresel ekonomiye açılan ilk ülkeler arasında yer almıştır. Türkiye, küresel ekonomiye açıldığı bu dönemde mamul mallarda önemli ihracatçı konumuna yükselmiştir. Ve böylece Türkiye’nin ihracatı mütemediyen artmıştır. Aynı zamanda Türkiye bu dönem boyunca önemli miktarda yabancı sermayeyi cezbeder hale gelmiştir. Bütün bu yakın zamandaki değişiklikler ve tarihsel tecrübe AGÜ’lerdeki sosyal sınıf yapıları ve endüstriyelleşme üzerindeki son iktisadi dalganın etkisini araştırmada Türkiye’nin değerli bir vaka olmasını sağlıyor. Ayrıca, Türkiye’nin sosyal sınıf yapısı analizi dünyadaki diğer benzer bölgeleri sosyal sınıf tartışmasına dahil etmede bize yardımcı olacaktır. Önümüzdeki bölümde küreselleşenin etkilemiş olduğu Türkiye’nin sosyal sınıf yapısından ve diğer AGÜ’lerinkinden bahsedeceğiz.

AGÜ’lerde Küreselleşme ve Sosyal Sınıf: Proleterleşme ve Kutuplaşma

Küreselleşme 1990’ların başlarında sosyal bilimlerde ve popüler söylemde yaygın bir mefhum olarak ortaya çıktı. İktisadi veçhede, ilim adamları, küreselleşme himayesinde gittikçe artan birbirine bağımlı bir dünya iktisadını resmetti (Castells 1996; Dicken 2003; Gereffi 2005). Çoğu ilim adamıysa, emeğin ve dünyadaki bütün ülkelerinin sınıf yapılarının küreselleşme tarafından dönüştürüldüğünü ileri sürdü. Gelişmiş ülkelerin ekonomileri meselesinde, geleneksel emek sınıflarının düşüş sıklıkla küreselleşmeye atfetildi (Alderson 1999; Brady ve Denniston 2006). AGÜ’lerde, küreselleşmenin, AGÜ’lerdeki sosyal sınıfları nasıl etkileyebildiğine dair iki ana sebep temyiz edilebilir: Proleterleşme ve kutuplaşma. Braverman (1974), klasik çalışmasında proleterleşmeyi, erken endüstriyelleşmiş ekonomiler bağlamında işçilerin işlerindeki murakabesinin yok edilmesi ya da yeteneğinin küreltilmesini de dahil ederek ikiyüzlü süreç olarak tanımlamıştır.⁶ Güney Kore örneğinde, Koo (1990) proleterleşmeyi tam-zaman ücretli istihdama geçiş olarak işledi. See ve Koo, Tayvan’ın endüstriyel dönüşüm analizinde proleterleşmeyi “üretim araçları üzerindeki muraka-

⁶ Braverman’ın çalışması çalışmanın tatmin ve direnç rolünün göz ardı edilip, aşırı bir şekilde bilimsel yönetime odaklamaya dair güçlü bir eleştiri içerir (bkz Reid 2003).

beyi yok eden süreç ve kişinin emek gücünü diğer insanlara hayatta kalmak için satması olarak izah etmişlerdir (1992: 46). Kısmen şu açıklamalarla, proleterleşmeyi, işyeri salahiyeti olmaksızın kitlelerin özel-sektör ücretli istihdamına duhulu olarak tanımlıyorum. Özellikle şuan itibariyle üretim ve hizmet sektöründe çalışan proleterleşme temsilcileri daha öncesinde tarım ya da kamu sektöründe istihdam edilmişlerdir ya da emek piyasasının dışında kalmışlardır (özellikle de kadınlar). Neticede, proleterleşme, özel sektör istihdamı biçiminde daha düşük ve orta seviye mesleki ve sınıf dağılımda ortaya çıkmaktadır.

Özellikle Türkiye örneğinde, daha öncesinde tarımda istihdam edilmiş kişileri de çoğunun ücretliler olmadığıdan ve küçük çiftçiler olarak çalıştıklarından ya da ücretsiz aile işçileri olduklarından proleterleşmeye dahil ediyorum. Proleterleşmeyi, özel sektördeki en son iktisadi küreselleşmeyle hudutlandırıyorum. İktisadi küreselleşmenin son dalgası, Türkiye ve çoğu AGÜ'lerdeki kamu kurumlarının ki bu kurumlar; güvenliği, devamlı işi ve orta sınıf hayat tarzını belli oranda işçilerini sağlayan kurumlardır, bu kurumların da özelleştirilmesi ya da ayrıştırılmasını ihata eder. (Boratav 2003; Portes ve Hoffman 2003).

Bu literatürde, çoğu kişi iktisadi küresellemenin son dalgasının, AGÜ'ler için onları küresel ekonomiye düşük maliyetli emek sağlayıcılar olarak entegre etmede bir saik oluşturduğunu iddia etmektedirler (örn. Dicken 2003; Gereffi 2005). Wood (1994, 1995) imalat ihracatının Güney'den Kuzey'e doğru olan düşük ya da vasıfsız sanayi işçileri istihdamını Güney'de artırdığını ileri sürmektedir. AGÜ'lerdeki İhracat İşlem Bölgeleri (İİB'leri) üzerine yapılan son tartışma eski ziraatçıların, kadın ve çocukların bu alanlardaki istihdamına odaklanmış durumdadır (örn. Fernandez-Kelley 1983; Lee 1998; Fox 2002; McKay 2006).

Kutuplaşma, özel sektör elitinin girişimsel, yönetsel, profesyonel sınıflarda yükselişini; işçi piyasalarının alt kesimi boyunca yoğunlaşmasını ihtiva etmektedir. Özellikle kutuplaşmanın temsilcileri, kayıtdışı sektör işçilerinin ve yüksek derecede eğitilmiş elitlerin eşzamanlı büyümesidir. Ayrıca bununla ilintili olarak hizmet istihdamının yükselişi ve kamu istihdamının düşüşüdür. Bazı ilimadamları artık, bizim küresel sistemden küçük azınlıkları istidade imkanı sunarken toplumun geri kalan kısmını dışlamakta olduğuna inanmaktadırlar. 1990'ların başlarında, Sassen (1991, 1994) profesyonel ve girişimci sınıflar dünya ekonomisini çekip çevirmektedir ki bunlar her toplumda küresel şehir alanında ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Aynı zamanda, Sassen, kayıtdışı kitlelerin ve hizmet işçilerinin isteğe göre kullanılır şekilde küresel şehirlerde bu elitler tarafından istihdam edildiğini tavsir etmiştir.

Benzer değişikliklere atıfta bulunursak, bazı araştırmacılar zuhur eden küresel kapi-

talist sınıf hakkında benzer iddialar ortaya koymuşlardır. Sklair (2001: 4) milletlerüstü şirket yöneticilerinden, küreselleştirici bürokratlardan, siyasetçilerden, küreselleştirici profesyonellerden ve tüketici elitlerden oluşan kapitalist sınıfın neşet edişine dikkat çekmektedir. Benzer şekilde, Cox (1987, 1996) “milletlerüstü yönetici sınıf”ın zuhur edişini ileri sürmektedir; ayrıca Robinson ve Harris (2000) “küresel yönetici sınıf” için bir örnek vaka tertip etmişlerdir.

Robinson ve Harris (2000) özellikle küresel/milletler üstü kapitalist sınıf tezlerinde 1980 ve 1990’lardaki dünya iktisadının entegrasyonunu abartıklarından ve de yeterli deneysel kanıt sağlamadıklarından genellikle eleştirildiler (örn. Arrighi 2001; Mann 2001). Bu eleştirilere cevaben, küresel kapitalist sınıfın mevcudiyetini kanıtlamak için yapılmış bulunan birçok ampirik analiz vardır. Mesela, Carroll ve Carson (2003), dünyada en büyük şirketler arasında birbirine kenetlenmiş yönetim birimleri analizinde, tamamıyla bütünleşmiş küresel iş dünyası elitlerinin var olduğunu tartışmaktadır. Aynı şekilde, Kennedy (2004) yapı tasarım endüstrisindeki profesyonellerin birbiriyle çok yakın bağlar kurduğunu ve gevşek bir aidiyet hissini işbirliği ve deniz aşırı teşebbüsler üzerinden oluşturduğu ileri sürmektedir. Alakalı olmasına rağmen, milletlerüstü kapitalist sınıf ya da küresel yönetici sınıfı hakkında yapılan tartışma bu çalışmanın şimdilik ilgi odağı değildir. Yukarıda açıklandığı gibi, bu çalışma Türkiye’deki değişimlerle ilgili olacak ve sosyal sınıf hiyerarşisindeki üst ve alt seviyelerdeki eşzamanlı artışın kapsamını değerlendirecektir.

Hemen hemen bütün ülkeler, kayıtçı ekonomiyle birlikte kayıtdışı ekonomiye de bir noktaya kadar sahiptirler (Portes ve Sassen-Koob 1987). Bununla beraber, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika dışındaki ülkelerin daha fazla kayıtdışı ekonomiye sahip olduğu, bazen de bunun kayıtçı ekonomiyi dahi geçtiği ileri sürülmektedir (Castells ve Portes 1989).⁷ İktisadi küreselleşmenin kayıtdışı ekonomi üzerindeki etkisi son yıllarda gittikçe artan önemli bir sorun haline gelmiş bulunmaktadır. Portes ve Hoffman (2003) 1980 ve 1988 yılları arasında Latin Amerika’da kayıtdışı istihdamın hem arttığını hem de durağan kaldığını göstermişlerdir. Portes ve Roberts (2005) 1990’lar için Latin Amerika’da aynı bulgulara ulaşmıştır. Carr ve Chen (2001) iktisadi küreselleşmenin, sıklıkla istihdam düzenlemelerinin kayıtdışılaştırılmasından meydana gelen üretim maliyetlerini düşüren saikler yarattığını ileri sürmektedir. Güney Afrika örneğinde, Webster (2005) küreselleşme ve liberalleşmenin emek gücünün büyük bir kısmını kayıtdışı istihdama ittiğini iddia etmektedir.

⁷ Ayrıca, Portes ve Schaufelr (1993) kayıtdışı istihdamın mütecanis/homojen olmadığını belirtir. Kayıtdışı istihdam edilen kişiler arasında gelir ve istihdam mevki açısından önemli farklılıklar vardır. McKeever (1998) Güney Afrika örneğinde dezavantajlılar muhtemelen kayıtdışı istihdam edilmiş kişiler olmasına rağmen kayıtdışı ekonomide olan ve kayıtdışı ekonomide de var olabilecek benzer eşitsizlikleri ortaya koymuştur.

Gelecek bölümde, Türk iktisadi ve siyasi tarihinin arkaplanı üzerinde duralacak ve 1980'lerden günümüze ekonominin küreselleşmesini tartışılacaktır. Bunu takip eden diğer iki bölümde ise Türkiye bağlamında sosyal sınıf hacmi tartışılacak ve 1980 ve 2005 arası sınıf yapısındaki değişiklikler anlatılacaktır.

Türkiye'nin Arkaplanı

Bağımsızlıktan 1980'lere

Türk Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma sürecinin ardından Anadolu ve kısmen de Balkanlar'ı içeren topraklar üzerinde, 1923'te kuruldu. İktisadi durum, bağımsızlık döneminde çok kötü durumdaydı. Ekonomi ağırlıklı olarak zira-i idi ve küçük aile çiftliklerine dayanmaktaydı. Kıyı bölgeleri haricinde, tarım ekseriyetle asgari geçim düzeyinde seyrediyordu (Pamuk 1995). Uzun savaş yılları boyunca Osmanlı'nın çöküşü, ekonomiyi ve altyapıyı tahrip etti ve erkek iş gücünde önemli bir kayba sebebiyet verdi ki zirai üretimi Cumhuriyetin ilk yıllarında da kısıtlamıştır (Mardin 1994).

Cumhuriyetin kuruluşunu takip eden dönemde, nispeten açık ekonomi siyaseti takip edilerek 'ulusal bir ekonomi' oluşturma çabaları kendini gösterdi (Boratav 2003). Sınırlı bir başarıya rağmen, Büyük Buhran ve Sovyet modelinin yüksekliği korumacılığa [yönelik bir ekonomik siyasete] yol açtı ki ekonomik siyaset büyük oranda devlet mülkiyetine dayanan endüstriyel girimşimciliği tasarılar mahiyetteydi (Pamuk 2000).⁸ Türkiye'deki çoğu araştırmacı, "devletçi" ya da "etatist" terimlerini bu döneme atıfta bulunurken kullanmaktaydı (örn. Keyder 1987; Köker 1995).⁹ 1940'lara kadar devam eden bu dönemde, Türk devleti, genellikle temel tüketim malları olan şeker, tekstil türü üretimlerin yapıldığı ya da maden kaynaklarından kömür, bakır ve demir türü madenlerin çıkarılması ve işlenmesi gibi birçok endüstriyel girişimi tahakkuk ettirmiştir (Boratav 2003; Mardin 1994). Devlet aynı zamanda yoğun bir şekilde doğu ve orta Anadolu'yu ulusal ekonomiye bağlayan demiryolu yatırımını gerçekleştirmiştir (Boratav 2003).

1940'ların ortaları, Türk siyasi ve iktisadi tarihindeki önemli bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Cumhuriyet Halk partisi'nin tek-parti yönetimi, Atatürk'le başlamış ve 1950 seçimleriyle sonu ermişti, bu da ikinci dünya savaşını takip eden yıllarda ku-

⁸ Endüstrinin oldukça önemli bir oranını oluşturmalarına rağmen özel teşebbüsler bu dönemde ağırlıklı olarak küçük ölçekliyidiler (Pamuk 2000).

⁹ Sunar'ın da ifade ettiği gibi, Kadro dergisi etrafında örgütlenen entelektüel bir grup sosyalist Türkiye'deki iktisadi düşünce üzerinde kayda değer bir tesir oluşturmuşlardır.

ruhan Demokrat Parti’yi iktidara taşımış oldu (Gevgilili 1987). Türkiye, 1950’lerin başlarında, zirai üretim mallarının ihracatına, diğer ham maddelerin ve mamul maddelerin ithalatına dayalı bir ekonomik strateji benimsedi (Onis 2003). 1950’lerin başlarında, kısmen Amerikan *Marshall yardım planının* teşvikiyle ve tarıma açılan yeni arazilerle ki bunlar genellikle devlet arazilerinin çiftçilere verilmesiyle kolaylaşmış idi; tarımsal üretim hızlı bir şekilde artış gösterdi (Boratav 2003). Bununla birlikte 1950’lerin sonlarına doğru, iktisadi buhran patlak verdi ve Türkiye daha korumacı bir siyasete dönmüş oldu (Onis 2003). Bu dönem, Evans’ın 20. yüzyıl Latin Amerika örneğinde “klasik bağımlılık” şeklinde tanımladığına benzemektedir ki bu plantasyonla zirai ürünlerde büyüyen ihracata ve Kuzey Amerika ve Avrupa mamul mallarının ithalatına dayalıydı.

1960 askeri darbesi, Demokrat parti yönetimini devirerek 5 yıllık planlamayla ithal ikamesine dayanan endüstriyelleşmeyi devlet tarafından devreye sokarak yeni bir dönem başlattı (Gevgilili 1987; Boratav 2003). Bununla birlikte, devlet iktisadi teşebbüsleri görevini yapmaya devam etmekle birlikte 1930’lardan farklı olarak özel sermaye endüstride geniş hacimi devraldı. Özel teşebbüslerin çoğu , ortak girişim olarak ya da yabancı firmalar ile patent anlaşmaları yaparak kurulan şirketlerdi (Boratav 2003). Keyder (1987) Türkiye’de en kayda değer özel sermaye birikimi ve burjuva oluşumunun bu dönemde ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Bu süreçte, endüstriyel üretimde ve istihdamda sürekli ve önemli artışlar oldu (Onis ve Riedel 1993). Ayrıca, yatırımlar daha sofistike/teferruatlı tüketim mallarına yoğunlaştı; mesela ev aletleri ve yolcu arabaları gibi. Bu dönemde kurulan çoğu endüstri montaj yapımıyla işe başladı, ama zamanla yerel tedarik zinciri oluşturdular. 1963 ve 1977 yılları arası ekonomi yılda yüzde 6,5 oranında büyüme gerçekleştirdi (Boratav 2003).

Yapılan üretimin çoğu yerel piyasa içindi ve ana amaç ithal mallara bağımlılığı azaltmaktı. Bu hedef kısmen başarılı oldu. Bu dönemde işlenmiş ithal mal üretimi düşmesine rağmen ithal sermaye mallarında artış oldu (Boratav 2003). İhracat, yarı-işlenmiş mallar ve hammadde satışıyla sınırlı kaldı. Onis (2003) bu ticaret nizamının, ihracatı ithalat karşısında daha değersiz kılan ve ihracat kazanımlarını sınırlayan ithal ikamesi endüstriyelleşme politikalarının benzeri olduğundan ve sabit döviz kurundan ötürü ihracata karşı önyargılı olduğunu ileri sürmekteydi. 1970’lerde, ithalat yüzde 10-12’lerde iken ihracat GSMH’ın yüzde 3-5 oranları dolayında seyretti (Boratav 2003).

1960’lar ve 70’lerde, giderek atak bir hal alan emek de iyi organize edildi. 1961 anayasası işçilere taleplerinin peşine düşmek ve organize olmak babında geniş haklar yelpazesi sundu. Kanunlar, işçi sendikalarına sivil ve resmi hizmetler dahil çoğu endüstriyi organize etme hakkını tanıdı (Kuzu 1988; Karatepe 1997). İşçi militanlığı

1970'lerin sonralarına doğru artmaya başladı, ve önemli ölçüde mesai saati işçi-işveren anlaşmazlıklarından dolayı zayıf oldu. Bu dönem 1977-1979 buhranlarıyla, ülkeyi ekonomik çöküşün eşiğine sürükleyerek, iç savaş girilmesiyle sona erdi. Türkiye, yoğun yabancı sermaye eksikliği ve döviz sıkıntısıyla 1980'lere giriş yaptı. Benzin dahil hammadde ithalatı yoğun şekilde kısıtlandı. Sanayi sürekli olarak üretim yapamıyor, ya da nakit sıkıntısı çeken yerel piyasaya ürün [satmak zorunda kalıyordu] satabiliyordu (Keyder 1987). Siyasi partiler, mütemadiyen değişen koalisyon iktadarlarıyla birlikte, birbirleriyle mücadele içinde sıkışıp kalmışlardı (Aydın 2005).

1980'ler ve Sonrası

1980 yılı, Türk ekonomisinin tutum değiştirme dönemi idi. 1970'lerin sonlarında, sağcı ve solcu militan gurupların çatışmaları neticesinde binlerce insan öldürülmüştü (Aydın 2005). Temel maddelerin bile çoğunda aşırı kıtlık vardı ki bu da her tür malda karaborsanın oluşmasına yol açtı (Aydın 2005). Hükümet boçlarını ödemekte güçlük çekiyor ve aynı zamanda enflasyon da büyüyordu. Bu buhranın üstesinden gelmek için ortaya konulan uğraşta, hükümet, 1980 Ocak'ında kemer sıkma programını başlattı, İMF'nin kılavuzluğu ile Türkiye'de gerçekleştirildi bu program '24 Ocak kararları' olarak bilinmektedir. Program, dış ticareti arttırarak ve yabancı yatırımı teşvik ederek ekonominin stabilizasyonunu hedeflemekteydi (Eralp, Tunay ve Yesilada 1993). Program ayrıca devlet iktisadi teşekküllerinin özelleştirilmesini ve esnek bir döviz kuruna geçişi de içermekteydi.

12 Eylül 1980'de, Türk silahlı kuvvetleri, siyasi ve ekonomik durumu bahane ederek yönetime el koydu. Askeri rejim, kemer sıkma programına sadık kaldı ve programın başına Turgut Özal'ı darbeden sonra kurulan geçici hükümetin maliye bakanı olarak atadı. Askeri yönetim, işçi organizasyonlarını ve siyasi partileri yasakladı. Çoğu aktif üye hapse atıldı ya da ülkeden firar etti. Askeri yönetim, işçi hareketlerini ulusal güvenliğe ve ekonomiye zararlı unsur olarak görmüştü. Aslında, darbenin öncüsü, Kenan Evren ilk konuşmasında işçilerin militanlığından ve ekonomideki yüksek ücretlerden şikayetçi olduğunu dile getiriyordu (Boratav 2003).

1983 seçimleriyle birlikte, askeri rejim nihayete erdi, ve sivil yönetim tekrardan iktidarı devraldı. Aynı zamanda, 1982 anayasası, askeri rejimin nezaretinde yazıldı, ki siyasi ve işçi organizasyonlarını 1990'ların sonlarına kadar tahdit etmekteydi (Karatepe 1997). Turgut Özal'ın başkanlığını yaptığı parti, seçimlerden mecliste çoğunluğu sağlayacak şekilde çıktı ve Özal başbakan oldu. Özal hükümeti liberalleşmeyi ve dışa dönük ekonomik oryantasyonu hızlandırdı. Bankacılık ve ticaret sistemlerini küresel ekonomiye daha fazla açtı. 1980 Ağustosunda, hükümet gerek ülke içi ve gerek ülke dışına yönelik yabancı yatırım akışı üzerindeki sınırlamaları kaldırdı (Aydın

2005). 1980’lerde, ekonomi büyümüş ve uluslararası ticaret artmıştı. Mamafih, yüksek enflasyon, ulusal paranın ani değer kaybı ve artan yabancı borçlanma ciddi sorunlar olarak ortaya çıkmaktaydı.

1991’de Özal’ın partisi gücünü kaybetti. 1980’den önce mevcut olan bir çok siyasi parti 1990’da tekrardan kuruldu, ve parti liderleri de siyasete geri döndü. 1991 seçimlerinde, 1960’ları ve 70’lerin ünlü siyasetçisi olan Süleyman Demirel önderliğindeki Doğru Yol Partisi, Sosyal Demokrat Parti ile koalisyon hükümeti kurdu. Fakat yeni hükümet ekonominin gidişatını değiştirememişti. 1990’larda, devlet iktisadi teşekküllerinin özelleştirilmesi bilfiil hızlandırıldı (Aydın 2005). Ulusal borç ve enflasyon ise büyümeye devam etmekteydi.

1990’aların sonuna doğru, Türkiye diğer bir siyasi buhranla sarsıldı. 1996’da, Necmettin Erbakan liderliğinde İslamcı Refah Partisi meclisteki sandalyelerin önemli bölümünü kazanarak Doğru Yol Partisi ile koalisyon hükümeti kurmuştu, Süleyman Demirel’in 1993’te cumhurbaşkanı olması akabinde parti liderliğini Tansu Çiller devralmıştı. Fakat Türk ordusu hükümete karşı “ 28 Şubat Süreci” ya da “ post-modern darbe” diye bilinen bir kampanya başlattı.¹⁰ 1997’de Ordu, Erbakan’ı başbakanlık makamından istifaya zorlamada başarılı oldu (Aydın 2005). Devam eden süreç, solcu siyasetçi Bülent Ecevit başkanlığında koalisyon hükümetleri dönemi oldu. Lakin Ecevit hükümetleri de ekonominin gidişatını tam olarak değiştiremedi.

1990’larda ve 2000’li yılların başlarında Türk ekonomisi periyodik birçok buhrandan zarar görmeye devam etti. En ciddi buhranlar ise 1994 ve 2001 buhranlarıydı (Altug ve Filiztekin 2006).¹¹ Bülent Ecevit ve cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer’in arasının açılmasından sonra başlayan 2001 buhranında çoğu özel banka battı. Mali sistem neredeyse çökme noktasına gelmiş ve para yüzde 100’den fazla değer kaybetmişti. Bu buhranların ardından, Türkiye İMF ile yeni bir şümulü anlaşma imzaladı ki bu anlaşmalar ülkeyi daha da fazla miktarda küresel ekonomiye açılmaya itiyordu (Aydın 2005). En kapsamlı anlaşma 2001 buhranından sonra imzalandı, ve 2007 yılı itibariyle de devam etmektedir.

2002’de Türkiye, eski İslamcı siyasetçi olan Tayyip Erdoğan liderliğinde Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)nin kurulmasıyla birlikte siyasi anlamda istikrar kazandı. 2002’den bu yana Türk ekonomisi istikrar ve gelişme emareleri göstermektedir.

¹⁰ Erbakan hükümetini istifaya zorlayan bu askeri müdahale, -ordunun dolaysız bir hareketi yerine- orduya yakın duran sivil toplum kuruluşları ve medyanın kullanılmasından ötürü “post-modern” [darbe] olarak yaftalanmıştır.

¹¹ Her iki buhranda da, ekonomi (GSMH, 2000’deki ücretlerle hesaplanmıştır) hemen hemen yüzde 10 oranında daralmıştır (Dünya Bankası 2007).

Son yıllarda uluslararası ticaret ve dolaysız yabancı yatırımlarıyla (DYY) rekor seviyelere ulaşmış olan dışa dönük ekonomi daha da fazla artış gösterdi. ¹²

1980'lerden günümüze Türkiye'de konuşulan şey Avrupa Birliği üyeliğini elde etmek için sürekli var olan çaba meselesidir. Türkiye ilk defa AB'ye (AET) katılmak için 1959'da teşebbüse geçti, ama Kıbrıs meselesi ve 1980 askeri müdahale gibi sorunlar Türkiye'nin üye olmasını engelledi. Türkiye ile AB arasında münasebetler 80 darbesini takip eden süreçten 1980'lerin sonlarına kadar donduruldu. 1987'de Türkiye, AB'ye (Avrupa Birliği Genel Sekreterliği 2007) tam üyelik için başvuruda bulundu. Başvuru süreci iniş çıkışlarla birlikte devamede geldi. 1996'da Türkiye ve AB gümrük paketi oluşturdu. Nihayi olarak, 17 Aralık 2004'te Avrupa Birliği Türkiye'nin üyeliğini müzakere etmeyi kabul etti; müzakereler resmi olarak 4 Ocak 2005'ten beri devam etmektedir (Avrupa Birliği Genel Sekreterliği 2007).

1980 ve 2005 arası Türkiye önemli bir demografik geçişi/dönüşümü yaşadı. Kayda değer olansa hızlı kentleşmeydi. Kent nüfusunun toplam nüfustaki oranı 1980'lerde yüzde 44 oranındayken 2005'te yüzde 67 oranına yükseldi (Dünya Bankası 2007). İstanbul, bu dönemde gerçek manasıyla tam bir küresel kent oldu, ekonomik hasıla ve popülasyon açısından patlama yaptı (Keyder 2005). Ayrıca bu dönemde ilgiç bir eğilimse Anadolu'daki birtakım şehirlerin yeni endüstriyel merkezler olarak yükselişleriydi ki bunlara Denizli, Kayseri ve Gaziantep örnek olarak verilebilir (Dikmen 2000; Ozgur 2005). Bu şehirler Denizli'de tekstil, Kayseri'de mobilya örneği gibi belirli sanayilerde ihracat odaklı endüstriyellemenin önemli merkezi duruma geldiler (Aydın 2005; Neidik 2005).

Türk Ekonomisinin Küreselleşmesi

1980- 2005 dönemleri boyunca, Türk ekonomisi, küresel ekonomiyle giderek artan bir bütünleşme yaşadı. Bu süreçte, uluslararası ticaret dolaysız yabancı yatırımdan (DYY) ve dış göçlerden daha büyük bir rol oynadı. Türkiye bu dönemde önemli bir göçü ne aldı ne de verdi (Dünya Bankası 2007).¹³ Türk vatandaşlarının Avrupa'ya muhacir işçi olarak yaptığı kitlesel göçler 1960'lar ve 1970'lerde gerçekleşti. Bundan dolayı, önümüzdeki bölümlerde ticaret ve DYY üzerine odaklanacağız.

Dolaysız Yabancı Yatırımı (DYY)

Bir nolu şema 1980'de Türkiye'nin yüzde 12'ye tekabül eden DYY stoğuna sahip olduğunu göstermektedir (UNCTAD 2007). 2004 oranı bu orana oldukça yakın ol-

¹² 2001 yılından 2005'e kişi başına düşen reel GSMH (2000 sabit ücretlerinde) 2690 dolardan 3390 dolara yükseldi (UNCTAD 2007).

¹³ Uluslararası güç stokları 1980 ve 2005 arası nüfusun yüzde 'den daha azdı ve sabit olarak kaldı. (Dünya Bankası 2007).

muştur. Türkiye’deki DYY seviyesi 1980’den önce 1960–1977 ithal ikame dönemi boyunca gerçekleştirilen başlıca yabancı yatırıma dayanmaktaydı. Bu dönem boyunca, yabancı şirketler devlet tarafından koyulan korumacı engelleri aşmak için ortak teşebbüslere katıldılar (Keyder 1987). 2000’lerin başlarındaki sıçrama devlet iktisadi teşekküllerinin özelleştirilmesinden kaynaklanmaktaydı; kamu telefon şirketi olan Türk Telekom ve diğer yabancı ve yerel şirketlerin birleşmesi örneklerindeki gibi (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası 2006).

Tablo 1*Türkiye’de Dahili Doğrudan Yabancı Yatırım ve Dış Ticaret (1975-2004)*

	Doğrudan Yabancı Yatırım Miktarı		İhracat		İthalat	
	Milyar ABD \$	% Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GDP)	Milyar ABD \$	% Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GDP)	Milyar ABD \$	% Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GDP)
1975	KY	KY	1.967	4.23	4.989	10.74
1980	8.845	12	3.660	5.16	8.456	11.93
1985	9.253	14	10.664	15.86	12.752	18.97
1990	11.194	7	20.014	13.29	26.464	17.57
1995	14.977	9	33.680	19.89	41.230	24.35
2000	19.209	10	47.918	24.05	62.834	31.53
2004	35.188	12	87.456	28.88	105.004	34.68

Kaynak: UNCTAD, Foreign Direct Investment Database; World Bank, World Development Indicators Database

KY: Kayıt Yok

Ülke içi DYY dağılım verileri 1992’den beri mevcut olan sektörlerde bulunmaktadır. Tablo 2 1992 ve 2005 arası yıllık DYY akışlarındaki imalat, hizmet ve zira-i sektörlerin hacmini göstermektedir. Türkiye’deki önemli orandaki DYY’yi her zaman için hizmet sektörü oluşturmuştur. Hizmet sektöründeki DYY sıçraması yabancı bankaların ve anonim şirketlerin son yıllarda Türkiye’deki bazı büyük bankaları iktisap/satın almalarından neşet etmektedir (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası 2006). 1990’ların başlarında, imalat sektöründeki DYY güçlüydü, ama son yıllarda imalat ihracatı artış göstermeye devam etmekte iken imalat sektöründeki DYY önemli ölçüde düşüş sergiledi (Dünya Bankası 2007). Tüm bu gidişat, Türkiye’nin endüstriyelleşmesindeki son küreselleşme sürecinde yabancı sermayenin, ticatetten daha az ehemmiyetli bir rol oynadığını telkin etmektedir.

Tablo 2

Türkiye’de Dahili Doğrudan Yabancı Yatırım Akışının İktisadi Sektörler Arası Dağılımı (1992-2005)

Yıl	İmalat		Hizmet		Tarım ve Maden		Toplam	
	Milyon ABD \$	Toplamdaki Payı (%)	Milyon ABD \$	Toplamdaki Payı (%)	Milyon ABD \$	Toplamdaki Payı (%)	Milyon ABD \$	Toplam (%)
1992	557	61.14	338	37.10	16	1.76	911	100
1993	482	64.52	250	33.47	14	2.01	747	100
1994	411	64.62	206	32.39	19	2.99	636	100
1995	388	41.54	534	57.17	12	1.29	934	100
1996	424	46.39	467	51.09	23	2.52	914	100
1997	349	40.96	456	53.52	47	5.52	852	100
1998	553	58.03	362	37.99	38	3.98	953	100
1999	353	43.42	447	54.98	13	1.60	813	100
2000	932	54.60	763	44.70	12	0.70	1707	100
2001	846	25.73	2439	74.18	3	0.09	3288	100
2002	78	13.22	510	86.44	2	0.34	590	100
2003	534	73.15	196	26.30	15	2.01	745	100
2004	237	19.03	927	74.46	81	6.51	1245	100
2005	715	8.55	7649	90.92	49	0.53	8413	100

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB)

Türkiye, son birkaç yılla kadar dışarıya çıkan önemli bir DYY yaşamadı. Dışarıya çıkan DYY stoğu, 2004’te 6 milyar dolar iken 1980’de neredeyse yok denecek kadar azdı (UNCTAD 2007). Dışarıya çıkan DYY’nin sektörel dağılımına dair istatistikler daha kısa dönemler için mevcuttur. Tablo 3 Türkiye’nin önemli ölçüdeki DYY oranını imalat sektöründen sağlamakta olduğunu göstermektedir. Bu tür yatırımların belli başlı resevörleri, hatırı sayılır iç piyasalarla ve göreceli olarak daha ucuz işçi ücretleriyle birlikte Romanya ve Rusya gibi komşu ülkeler olmuştur (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası 2006).

Tablo 3

Türkiye’de Harici Doğrudan Yabancı Yatırım Akışının İktisadi Sektörler Arası Dağılımı (1999-2005)

Yıl	İmalat		Hizmet		Tarım ve Maden		Toplam	
	Milyon ABD \$	Toplamdaki Payı (%)	Milyon ABD \$	Toplamdaki Payı (%)	Milyon ABD \$	Toplamdaki Payı (%)	Milyon ABD \$	Toplam (%)
1999	146	22.29	508	77.56	1	0.15	655	100
2000	515	50.05	514	49.95	0	0.00	1029	100
2001	264	43.71	340	56.29	0	0.00	604	100
2002	86	30.39	197	69.61	0	0.00	283	100
2003	356	70.50	148	29.31	1	0.20	505	100
2004	550	61.38	344	38.39	2	0.22	896	100
2005	975	89.78	108	9.94	3	0.28	1086	100

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB)

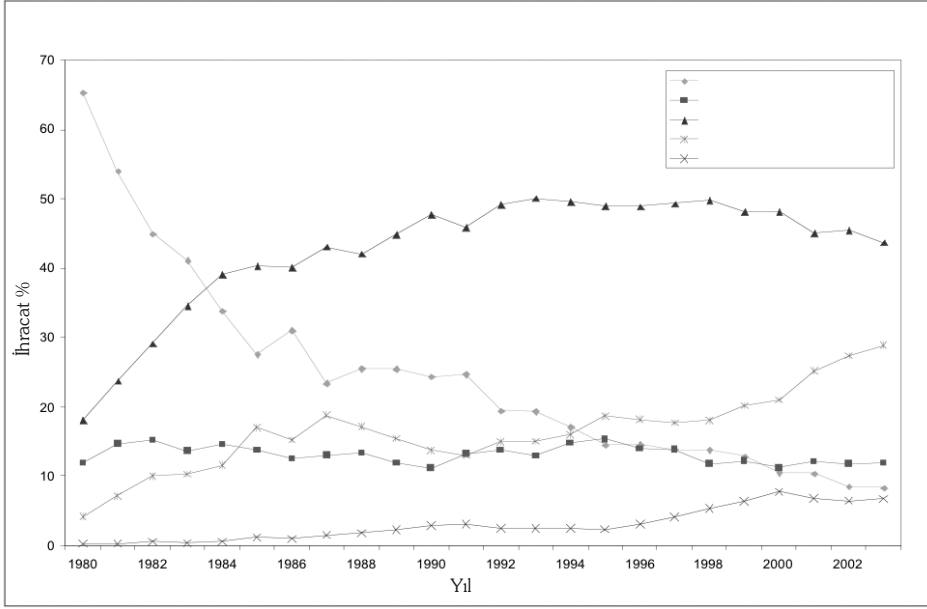
Ticaret

1980 ve 2004 arası uluslararası ticarete artış DYY'den çok daha fazla olmuştur. Tablo 1, Türkiye'nin toplam ihracatının 1980'de GSMH'nin yüzde 5'ine tekabül eden 3,6 milyar dolar olduğunu göstermektedir. 1985'te ihracat GSMH'nin yüzde 16'sına yani 10 milyar dolara fırlamıştır. 2004 ise ihracat 87 milyar dolara yani GSMH'nin yüzde 29'una ulaşmıştır. Aynı dönemde, ithalat da 100 milyar doları geçmiş ve GSMH'nin yüzde 34'üne yükselmiştir. Böylece, 1980 ve 2004 yılları arasında uluslararası ticaret oldukça önemli ölçüde büyümüş ve DYY'nin hacmi daraltmıştır.

Türkiye'nin yaptığı ihracat yapısı da önemli ölçüde değişim geçirmiştir. Şekil 1, Türkiye'nin 1980 ve 2003 arası yaptığı ihracatlardaki teknolojik bileşimi göstermektedir.¹⁴ 1980'de Türkiye'nin ihracatının yaklaşık yüzde 65'i oluşturan zira-i ürünler ve maden kaynakları başlıca ihracat ürünlerini olmuştur. Bu oran 2003'te yüzde 8'lere kadar düşmüştür. En kayda değer artış, giysi ve ayakkabı gibi emek-yoğun üretimde kapsayan düşük teknoloji ürünlerindedir. Ve 1980'lerde yüzde 18'den 1990'ların başlarında yüzde 50'leri geçen seviyelere yükseldi. Düşük teknoloji ürünlerinde yapılan ihracat 1984 yılında ana mamulleri geride bıraktı, ve oranının düşmesine rağmen 2000'lerin başlarına kadar Türkiye'nin ana ihracat kategorisi olarak kendini muhafaza etti. Otomobil parçaları gibi orta ölçekli teknolojik mamullerinin ihracatı mütemadiyen artış gösterdi ve 1990'ların başlarında ana mamulleri geçerek ikinci sıraya yerleşti, 2003'te ise yüzde 30'lara çıktı. Yüksek teknoloji mamullerinin ihracatı, genellikle elektronik ve bilgisayar ürünleri, 2003 yılında hemen hemen hiç yoktan yüzde 7'lere yükseldi, ama toplam payda dönem boyunca marjinal olarak kaldı. Ayrıca, Türkiye'nin ihracatının çoğunu tüketim malları oluşturuyordu. Sermaye ve ara-mamul maddeler Türkiye'nin ihracatında daha az kayda değer bir rol oynamaya devam ettiler. Buna mukabil, sermaye malları ve ara-mamul mallar Türkiye'nin ithalatının yaklaşık 2/3'lik kısmını oluşturmaktaydı (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası 2006).

¹⁴ Ticaret istatistikleri, Dünya Ticaret Analizcilerinin BM uluslararası ticaret verilerini kullanarak üç haneli Standart Uluslararası Ticaret Sınıflandırması Lall'in (2000) grupları içinde sınıflandırılmaktadır (Kanada 2003 İstatistikleri).

Sekil 1. Türkiye'nin İhracatının Teknolojik Terkibi (1980-2003)

Kaynak: Statistics Canada, World Trade Analyzer

Sosyal Sınıf

Takip eden incelemede, Türkiye'nin 1980 ve 2005 yılları arası sosyal sınıf yapısını gözden geçireceğiz. Özellikle, istihdam sektörü, Erikson-Goldthorpe-Portacarero (EGP) sınıf şeması, mesleki guruplar ve kayıtdışı istihdam şeklinde olmak üzere sınıf yapısını dört kategoride ele alacağız. Yukarıda bahsettiğimiz gibi, herbir kategori, Türkiye'nin sosyal sınıf yapısı hakkında kıymetli bilgi sağlamaktadır. EGP ya da mesleki şemalar gibi tek bir sınıf şeması ya da yöntemi kullanmak Türkiye gibi hızlı bir şekilde değişen ve endüstriyelleyen ülkelerin sınıf yapılarına dair olan durumu noksan olarak yansıtacaktır. İlim adamları, AGÜ'lerde sosyal sınıfa dair yaptıkları çalışmalarda; kayıtdışı sektör, devlet elitlerinin rolü, cinsiyet dahil, bir çok karmaşıklığı zikretmektedirler. Bu önemli meseleleri yakalamaya yardımcı olması için bu çalışmada çok yönlü yaklaşım kullanılacaktır.

Yapılan analizlerin verileri 1980, 1985, 1990 yıllarındaki genel nüfus sayımlarına ve 2000 yılında Türkiye İstatistik Kurumu ve Dünya Bankası'na dayanmaktadır (Türkiye İstatistik Kurumu 2007; World Bank 2007). Genel nüfus sayımları 1990'lara kadar her 5 yılda bir ve daha sonraki yıldan itibaren her 10 yılda bir Türkiye İstatistik Kurumu tarafından icra edilmektedir. Nüfus sayımları bir günde ve günbo-

yunca sokağa çıkma yasağı konularak bütün ülkede tatbik edildi. Nüfus sayım memurları, ülkedeki bütün haneleri kapı kapı dolaşarak nüfus anketlerini doldururlardı. Hanehalkı İşgücü Anketi de Türkiye İstatistik Enstitüsü tarafından icra edilmektedir. 1988'e kadar sadece kent bölgelerinde ifa edilmiştir ama daha sonrasında kapsamı yurt geneline çıkartılmıştır. Anket sıklıklığı zamanla yıllık periyotlardan aylık periyotlara kadar çıkarıldı. Dünya Bankası'nın Dünya Gelişme Göstergeleri veritabanı gerekli durumlarda kullanılmaktadır.

İstihdam sektörü, iş gücünün yer aldığı iktisadi aktivite hakkında bilgi sağlamaktadır. Sektörler, tarım, sanayi ve hizmet sektörleridir.¹⁵ Bu analiz hanehalkı İşgücü Anketi ve Dünya Gelişme Gösterge(DGG) analizlerine dayanmaktadır. Wright (1997) değişim olduğu sektörlerde ortaya çıkan sosyal sınıf pozisyonlarını gözden geçirmenin önemini beyan etmektedir. Son zamanlarda, Portes ve Hoffman (2003) vasıflı ve vasıfsız emek sektörlerinde bulunan kayıtlı ve kayıtdışı işçiler arasında ayrıma gitmişlerdi ki bu Portes (1985) tarafından yapılan önceki çalışmaların bir adım ötesine geçiyordu.

Sosyal sınıf incelemesi için *EGP* sınıf şemasını kullanacağız. Yukarıda açıklandığı üzere, *EGP* şeması, sosyal katmanlaşma ve hareketlilik çalışmalarında yaygın olarak kullanılmaktadır. Bazı araştırmacılar tarafından eleştirilse de (örn. Hout ve Hauser 1992; Wright 1997) diğer birçokları tarafından geniş çapta müracat edilmektedir (örn. Evans 1992; Evans ve Mills 1998). Var olan ve yaygın çapta kullanılan bir sınıf şemasından istifade etmek okuyuculara mevcut literatür ile birlikte neticeleri kıyaslama imkanı sunacaktır. *EGP* şemasını kullanmak için diğer bir nedense Türkiye'deki hazır verilerin mesleki guruplara dayanmasıdır. Bu çalışmada kullanılan mesleki veri 80 mesleki kategoriyle hayli teferruatlıdır.¹⁶ Data elverişliliğinden dolayı bir yerde asıl *EGP* şemasından ayrı düşmekteyiz. Büyük küçük ayrımı yapmadan bütün işverenleri bir kategoride topladım. Orijinal *EGP* şemasında büyük işverenler yüksek mertebe profesyonellerle bir arada kategorize edilmişlerdir. Kayıtdışı/gayri resmi işçiler, kayıtdışı işçilere dair ayrıca bir data mevcut olduğundan *EGP* sınıf şemasına dahil edilmemektedir.

Mesleki gurupları ve istihdam statü dağılımını sosyal sınıfları oluşturan mesleki guruplar içinde kullandım. Mesleki veri Uluslararası Standart Meslek Sınıflandırması (USMS)'nin 1968 sınıflandırması kullanılarak oluşturuldu, ve bu data iki haneli sınıf

¹⁵ İşgücü verileri, sadece sivil işgücünü içermektedir.

¹⁶ Wright ve meslektaşları (1982) ve Wright (1985) meslekleri soysal sınıf temeli olarak kullanmalarını eleştirmektedir. Ayrıca, tafsilatlı mesleki sınıflandırmanın kullanıldığında, bireyler üzerine bina edilen sınıf kategorileri ile karşılaştırmanın önemli ölçüde arttırdığını da kabul etmektedirler.

landırma olarak mevcuttur.¹⁷ Her bir mesleki gurup için istihdam mevkileri; işçi, işveren, serbest çalışan ve ücretsiz aile çalışanı şeklindedir. Bütün mesleki gurupları istihdam mevkilerine göre tertipleedikten sonra, 300'ü aşkın her bir bölme/hücreyi Ganzeboom, De Graaf ve Treiman(1992) ve Ganzeboom ve Treiman (1996) uyguladıkları EGP sınıf şemasına yerleştiriyorum. Sosyal sınıf dağılımını bütün erkek ve kadın çalışanlardan ayırarak takdim ediyorum. Sosyal sınıf incelemelerine dair veri; 1980, 1985, 1990 ve 2000 yılı genel seçimlerine dayanmaktadır.

Mesleki guruplardaki değişimler, Türkiye'de sosyal dönüşümün daha ayrıntili bir şekilde anlaşılması imkanını verebilir. İstihdam sektörü ve EGP sınıf şeması tarafından ortaya konulan bilgi yukarıda ileri sürdüğümüz soruların tamamını cevaplayamamaktadır. Yukarıda izah ettiğimiz üzere, Weeden ve Grusky (2005) "büyük sınıflar" diye atıfta bulunduğu mevcut sosyal sınıf şemalarının problemlerine dair esaslı bir örnek oluşturmaktadırlar. Nihayi olarak, USMS'nin iki haneli 1968 sınıflandırmasıyla 1980 ve 2000 arası çalışan bütün erkek ve kadınlar için en çok azalan ve artan 15 mesleki gurubu arz edeceğim. Ayrıca devlet memurları gibi bazı mesleki gurupların çıkarlarındaki ve giyim imalatı gibi ihracat sanayisinin mesleki guruplarındaki değişimi ortaya koymaya çalışacağım. Burada da bilgi kaynağımız genel seçimlerdir.

Kayıtdışı istihdam, sosyal güvenlik sistemine dahil olmayan çalışanlar olarak işlevselleştirilmiştir (Castells ve Portes 1989). Literatürde kayıtdışı istihdam için herhangi standart bir tanım bulunmamaktadır; lakin sosyal güvenlik kayıtları yaygın bir şekilde kullanılmaktadır (McKeever 1998; Portes ve Schauflyer 1993). Yakın zamanda bütün güvenlik sisteminin tek bir çatı altında birleştirilmesine dair planlar olmasına rağmen Türkiye'nin sosyal güvenlik sistemi, devlet tarafından işçiler, devlet çalışanları, işverenler ve serbest çalışanlar için ayrı ayrı örgütlenmiştir.

Özel şirketler oldukça marjinal bir rol oynamaktadırlar (Tunali 2003). Hanehalkı İşgücü Anketi sosyal güvenlik sistemine dahil olmayan çalışanlara ve onların istihdam mevkilerine dair bir tahmin sunmaktadır. Analizde öncelikle, kayıtdışı çalışanların tüm çalışanlar arasındaki payını göstereceğim. Daha sonra, kayıtdışı çalışanlar arasındaki istihdam mevki dağılımını ortaya koyacağım.

¹⁷ Türkiye'deki mevcut verilerin çoğunun ISCO 1968 sınıflandırmasıyla tasnif edilmesinden ötürü ISCO 1988 sınıflandırmasını kullanmadım.

1980- 2000 Yılları Arasında Türkiye’nin Sosyal Sınıf Yapısı

Sektör

Tablo 4, 1980 ve 2000 yılları arası Türkiye’nin tarım, sanayi ve hizmet sektörleri-ne göre işgücü dağılımını göstermektedir. Türkiye 1980’de tarımda yüzde 50’den fazla işgücü istihdamı ile ağırlıklı olarak tarım toplumdurdu. 2005 itibariyle bu oran yüzde 30’dan daha az bir orana düşmüştür ki bu Türkiye’nin son 25 yıllık gidişatın-daki kayda değer değişikliği gözler önüne serer. Erkek çalışanların arasında tarımın hakimiyeti 1988’de yüzde 34’lerden 2005 itibariyle yüzde 22 oranına düşmüştür. 2005’te, kadın çalışanlar arasında tarım hala baskın bir istihdam alanıydı.

Tablo 4

Türkiye’de İstihdamın Tarım, Sanayi ve Hizmet Sektörleri arasındaki Dağılımı (1980-2005) (%)

Tüm Çalışanlar	Tarım	Sanayi	Hizmet	Toplam
1980a	53.6	20.5	25.9	100
1988	47.1	21	31.9	100
1990	47	20	33	100
1995	44	22	34	100
2000	36	24	40	100
2005	29	25	46	100
Erkek				
1980	KY	KY	KY	100
1988	34	26	40	100
1990	34	25	41	100
1995	33	27	40	100
2000	27	28	45	100
2005	22	28	50	100
Kadın				
1980	KY	KY	KY	100
1988	77	9	14	100
1990	76.5	10	13.5	100
1995	71.5	10	18.5	100
2000	60	13	27	100
2005	52	15	33	100

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Hanehalkı İşgücü Anketi Dünya Bankası, Dünya Gelişme Göstergeleri Veri Tabanı

a: Dünya Bankası tahmini; KY: Kayıt Yok

Sanayideki istihdam, yüzde 21’den yüzde 25’e yükselerek 1980 ve 2005 arasında önemli ölçüde değişime uğradı. Sanayi istihdam payındaki değişim erkek çalışanlar için daha az telaffuz edilmektedir. Bununla birlikte, kadın çalışanlardaki artış dikkat

çekicidir. Kadın çalışanlar arasındaki sanayi istihdam payı 1980'de yüzde 9'dan 2005'te yüzde 15'e yükseldi (yüzde 66'lık bir artış).

Hizmet kesimindeki istihdam payı bu dönemde önemli ölçüde arttı. Bütün çalışanlar arasında 1980'de yüzde 26'dan 2005'te yüzde 46'ya yükselerek adeta ikiye katlandı. Bu da çoğu çalışanın tarımından ayrılarak hizmet sektörü tarafından emek piyasası içine çekildiğini gösteriyor. Doğu Asya ve Latin Amerika ülkelerinin tecrübeleri de buna benzemektedir (Browning ve Roberts 1980; Evans ve Timberlake 1980; Koo 1990). Hizmet istihdamı hem erkek hem de kadın çalışanlar arasında arttı. Şuan itibarıyla erkek çalışanların yarısı bu kesimdedir. Bununla birlikte, kadınlar arasındaki artış oranı çok daha fazladır. Bu sektörün kadın çalışanlar arasındaki payı 1988'de yüzde 12 civarından 2005'te yüzde 33'e çıkararak hemen hemen üçe katlandı.

Sosyal Sınıf

Tablo 5, EGP sınıf şemasına göre bütün işçiler arasında 1980 ve 2000 yılları arası Türkiye'nin sosyal sınıf dağılımını göstermektedir. Bu sınıf haritası 1980'de Türkiye'nin baskın olarak tarım toplumu olduğunu doğrular ama bu takip eden 20 yıl boyunca önemli ölçüde değişmiştir. Önceki tabloda çiftçilerin ve tarım çalışanlarının payı tarımdaki paydan daha yüksek olmasına rağmen ki bu nüfus sayımları ve hanehalkı işgücü anketlerinin kapsama alanlarındaki farklılıklardan kaynaklanmıştır, genel örüntü aynı şekilde kaldı.¹⁸

Çiftlik arazilerinin azalmasından maada, en kayda değer değişimler mutata vasıfsız işçilerin sınıflarındaki, yüksek mevki profesyonellerdeki ve işverenlerdeki artışlardır. Yüksek mevki meslek sahipleri / profesyoneller 1980 yılında Türkiye'nin yüzde 1.6'lık iş gücünü oluşturmuştur; ve bu 2000'de yüzde 3'ü aşarak neredeyse ikiye katlandı. Mutata vasıfsız çalışan sınıfındaki artış daha da kayda değerdi; 1980'de yüzde 5.4'ten 2000'de yüzde 12.1'e çıktı (yüzde 100'den daha fazla bir artış). İşveren sınıfı da yüzde 1'den daha az bir orandan yüzde 2.3'ü aşan seviyeye çıkarak önemli ölçüde genişledi (yine yüzde 100'lük bir artış). Kutuplaşma meselesine uygun olarak, Sassen (1991, 1994) ve Sklair (2001 önerisinde olduğu gibi yüksek mevkideki meslek sahipleri/profesyoneller ve işverenlerdeki artış küresel elitlerin zuhuruna işaret edebilir.

İlginç bir şekilde, vasıfsız işçilerin payı da orta ölçüde artış gösterdi. Bu sınıf genellikle düşük vasıflı imalat işçileri ve düşük vasıflı bazı hizmet çalışanlarını kapsamaktadır. Bu sınıfın payı Türkiye sınıf dağılımında 1980'de yüzde 12.9'dan 2000'de

¹⁸ Nüfus sayımı Hane halkı İşgücü Anketi'den daha kapsamlı bir işgücü tanımlamasına sahiptir. Hane halkı işgücü anketleri on beş yaştan başlarken nüfus sayımları çalışan nüfusun on ki yaş ve üzerini içermektedir. [Tunalı 2003]

yüzde 14.6’ya yükselmiştir. Bu da bize Türkiye’de 1980 ve 2000 arası sınırlı seviyede bir proleterleşmenin cereyan ettiğini anımsatmaktadır. Neticede, 1990 ve 2000 arası serbest meslek istihdamı düşerken aynı dönemde vasıflı işçilerin ve düşük seviyede meslek sahiplerinin payı çok fazla değişmedi. ¹⁹

Tablo 5

EGP Sınıf Şemasına Göre Türkiye’de Sosyal Sınıfların Dağılımı (1980-2000) (Tüm Çalışanlar)

	1980		1985		1990		2000	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Yüksek Dereceli Profesyoneller	294,084	1.59	384,348	1.87	527 542	2.26	800,105	3.08
Düşük Dereceli Profesyoneller ve Yöneticiler	852,533	4.62	946,287	4.60	1 195 601	5.11	1,503,284	5.79
Rutin Beyaz Yakalılar	998,538	5.41	1,250,340	6.08	1 669 933	7.14	3,166, 012	12.18
İşverenler (Çiftçiler Hariç)	169,162	0.92	184,662	0.90	302 813	1.30	610,020	2.35
Kendi işinde Çalışanlar (çiftçiler hariç)	1,420,342	7.69	1,592,206	7.75	1 841 034	7.88	1,522,622	5.86
Zanaatkarlar/ Vasıflı İşçiler	1,287,919	6.97	1,499,001	7.29	1 781 953	7.62	1,981,179	7.62
Vasıfsız İşçiler	2,392,312	12.95	2,624,836	12.77	3 528 598	15.10	3,807,691	14.65
Çiftçiler ve Tarım İşçileri	11,055,218	59.85	12,069,803	58.73	12 528 080	53.59	12,593,050	48.46
Toplam	18,470,108	100	20,551,483	100	23 375 554	100	25,983,963	100

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), 1980, 1985, 1990 ve 2000 Ulusal Nüfus Sayımları

6 ve 7’nci tablolar, Türkiye sınıf dağılımını EGP şemasına göre erkek ve kadın çalışanlar için sırasıyla göstermektedir. Tablo 7 gösterilen erkek çalışanlar arasındaki sınıf dağılımı, bütün çalışanlara benzer bir temayülü ortaya koyuyor. Bununla beraber, kadın çalışanlar arasında farklı temayüller belirlemekte. Öncelikle, tablo 7; kadınlar için vasıfsız mutad işçilerin, yüksek mertebeye meslek sahiplerinin ve işverenlerin payındaki artışları göstermektedir. Vasıfsız mutad işçiler hacmini dörde katlarken yüksek mevki meslek sahipleri hacmini üçe katlamıştır. Kadınlar arasındaki işverenlerin payı 2000 yılında sadece yüzde 0,5 olmasına rağmen bu zamanla 5 kat genişlemiştir. İkinci olarak, kadınlar arasındaki vasıfsız çalışanlar yarıdan daha fazla artış kaydetmiştir. Bu da kadınların proleterleşmeyi Türkiye’nin küresel ekonomiye eklenmesiyle erkeklerden daha fazla hissettiklerini ortaya koyuyor.

¹⁹ Hane halkı işgücü anketi sonuçları 2000 yılı için serbest çalışanların sayısının 2 milyon civarı olduğunu göstermektedir. Eğer bunu göz önünde bulundursak, serbest istihdam edilmiş çalışanların [Sayısının] çok az bir artış kaydettiğini gösterir.

Tablo 6

EGP Sınıf Şemasına Göre Türkiye’de Sosyal Sınıfların Dağılımı (1980-2000)
(Erkekler)

	1980		1985		1990		2000	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Yüksek Dereceli Profesyoneller	254,570	2.18	336,582	2.58	444,687	2.97	636,041	3.84
Düşük Dereceli Profesyoneller ve Yöneticiler	555,260	4.76	614,454	4.71	766,117	5.12	897,518	5.42
Rutin Beyaz Yakalılar	835,301	7.16	1,043,954	7.99	1,359,516	9.08	2,387,422	14.42
İşverenler (Çiftçiler Hariç)	163,086	1.40	176,504	1.35	286,870	1.92	563,110	3.40
Kendi işinde Çalışanlar (çiftçiler hariç)	1,360,005	11.66	1,524,339	11.67	1,698,960	11.35	1,478,348	8.93
Zanaatkarlar/Vasıflı İşçiler	1,241,939	10.65	1,436,045	11.00	1,688,976	11.28	1,861,193	11.24
Vasıfsız İşçiler	2,125,715	18.23	2,321,071	17.77	3,094,051	20.67	3,272,938	19.77
Çiftçiler ve Tarım İşçileri	5,123,145	43.94	5,606,150	42.93	5,628,977	37.61	5,459,399	32.98
Toplam	11, 659,021	100	13,059,099	100	14, 968	154	100	
	16,555,969	100						

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), 1980, 1985, 1990 ve 2000Ulusal Nüfus Sayımları

Tablo 7

EGP Sınıf Şemasına Göre Türkiye’de Sosyal Sınıfların Dağılımı (1980-2000)
(Kadınlar)

	1980		1985		1990		2000	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Yüksek Dereceli Profesyoneller	39,514	0.58	47,766	0.64	82,855	0.99	164,064	1.74
Düşük Dereceli Profesyoneller ve Yöneticiler	297,273	4.36	331,833	4.43	429,484	5.11	605,766	6.43
Rutin Beyaz Yakalılar	163,237	2.40	206,386	2.75	310,417	3.69	778,590	8.26
İşverenler (Çiftçiler Hariç)	6,076	0.09	8,158	0.11	15,943	0.19	46,910	0.50
Kendi işinde Çalışanlar (çiftçiler hariç)	60,337	0.89	67,867	0.91	142,074	1.69	44,274	0.47
Zanaatkarlar/Vasıflı İşçiler	45,980	0.68	62,956	0.84	92,977	1.11	119,986	1.27
Vasıfsız İşçiler	266,597	3.91	303,765	4.05	434,547	5.17	534,753	5.67
Çiftçiler ve Tarım İşçileri	5,932,073	87.09	6,463,653	86.27	6,899,103	82.06	7,133,651	75.66
Toplam	6,811,087	100	7,492,384	100	8,407,400	100	9,427,994	100

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), 1980, 1985, 1990 ve 2000Ulusal Nüfus Sayımları

Mesleki Guruplar

Tablo 8, 1980 ve 2000 arası bütün çalışanlar arasındaki sayıca en çok artan ve azalan 15 mesleği arz etmektedir. Bulgular, yukarıda mutad vasıfsız ve yüksek mertebeli mesleki işlerdeki kayda değer genişlemeyi ifşa ederek hasil olan neticeleri destekler. Azalan mesleki guruplar tarımda ve ilginç bir şekilde yukarıdakilerle uyumlu olarak kimyevi, cam ve metal gibi bazı sermaye-yoğun sanayilerdedir. Değişimlerin bazıları, teknolojiye yeni yeniliklerle açıklanabilir. Mesela, ofis ve taşımacılıktaki teknolojilerin değişmesinden ötürü bilgi işlem mesleklerindeki genişleme ve nakil vasıtalarındaki daralma liste başında yer almaktadır.

Çalışanlar arasında en çok genişleyen mesleklerden çoğu yönetici, gazeteci, istatistikçi, iktisatçı ya da atlet gibi profesyonel ve yönetsel mesleklerdir. Örneğin, 1980 ve 2000 arası toptan ve parakende imalat yöneticilerinde yüzde 936 oranında bir büyüme olurken USMS 08 gurubunda (istatistikçiler, matematikçiler ve sistem analizcileri) yüzde binden fazla oranda genişleme kaydedilmiştir. Tüm bu değişiklikler kutuplaşma temayülüne örnek teşkil edebilir. 1980 ve 2000 yılları arasında, yasa-ma memurları ve hükümet yöneticileri ki buna üst düzey bürokratlar da dahildir (USMS 20 gurubu) yüzde 57 oranında büyümüşür. Bu dönemde işgücünün toplam büyüme oranı içinde yüzde 35'lerin üzerinde bir oran olduğu halde profesyonel ve yönetsel meslek guruplarındaki artışların altında kalmıştır.

İhracat sanayii de 1980 ve 2000 arası önemli ölçüde gelişmiştir. Mesela, düşük teknoloji sanayi ihracatında USMS 76 gurubu (deri imalatçıları, deri tüccarları, deri tesviyecileri) yüzde 96 oranında büyürken USMS 79 gurubu (terziler, modacılar, dikişçiler, döşemeciler ve ilgili meslekler) yüzde 245 oranında bir büyüme kaydetmiştir. Bu da yine küreselleşmenin kayda değer bir şekilde endüstri kesiminde işgücünün proleterleşmesine katkıda bulunduğunu ortaya koyar mahiyettedir.

Tablo 8

Türkiye'de 1980'de 2000'e En Çok Gelişen ve Daralan 15 Meslek

ISCO KODU	Meslek	Gelişen 15 Meslek			Daralan 15				
		1980 x1000	2000 x1000	Değişim %	1980 x1000	2000 x1000	Değişim %		
34	Bilgisayar Operatörleri	1.038	64.661	6129.3	36	Kondüktör	5.498	0.938	-82.9
08	İstatistikçiler, Matematikçiler, Sistem Analistleri	1.545	18.779	1115.4	94	Sınıflandırılmamış işçiler	87.035	23.138	-73.4

Tablo 8'in Devamı*Türkiye'de 1980'de 2000'e En Çok Gelişen ve Daralan 15 Meslek*

ISCO KODU	lek	Gelişen 15 Meslek			ISCO KODU	lek	Daralan 15		
		1980 x1000	2000 x1000	Değişim %			1980 x1000	2000 x1000	Değişim %
40	Yöneticiler (toptancılık ve kiralama)	6.243	64.706	936.4	63	Orman işçileri	50.888	14.255	-71.9
50	Otel, Kafe, Restoran, Gazino, Pastane Sinama, Yöneticileri	2.76	25.521	824.6	78	Tütün hazırlayıcılar ve tütün ürünleri yapıcıları	52.154	18.098	-65.2
15	Yazarlar, gazeteciler vb. Yazarlık işlerinde çalışanlar	4.696	34.623	637.2	60	Çiftlik yöneticileri ve idareceileri	0.825	0.289	-64.9
82	Taş yontucuları ve oymacıları	6.039	42.456	603.0	52	Kat hizmetleri ve ilişkili hizmet yöneticilikleri	0.578	0.307	-46.8
05	Yaşam bilimciler vb teknisyenlikler	0.672	4.723	602.8	71	Madenciler, taşocağı işçileri kuyu açıcılar ve ilişkili çalışanlar	97.821	54.303	-44.4
39	Din işleri ile ilgili çalışanlar	61.089	398.147	551.7	72	Metal işçileri	58.735	38.942	-33.6
54	Hizmetçilik ve ilgili işlerde çalışanlar	30.156	188.245	524.2	30	Din işleri yöneticileri	51.481	35.109	-31.8
88	Kuyumcular	9.793	49.162	402.1	62	Tarım ve hayvancılık işçileri	471.883	400.188	-15.1
01	Fizikçiler, Kimyagerler ve ilişkili çalışanlar	3.504	17.41	396.8	55	Müstahdemler, gündelikçiler, temizlikçiler ve ilişkili çalışanlar	317.35	274.631	-13.4
96	Sabit Makina Operatorleri	9.788	46.361	373.6	73	Ağaç işçileri ve kağıtçılar	27.271	23.891	-12.3
18	Atletler, Sporcular ve ilişkili çalışanlar	3.19	14.813	364.3	89	Cam ve cam ürünleri, seramik ve çömlek işçileri	70.983	65.723	-7.4
42	Satış yöneticileri ve satın almacılar	4.062	17.139	321.9	64	Balıkçılar, avcılar ve ilişkili çalışanlar	19.597	18.604	-5.0
43	Teknik satıcılar, pazarlamacılar, İmalatçı acentaları	148.139	530.202	257.9	74	Kimyasal işlemciler ve ilişkili çalışanlar	11.801	11.613	-1.5
	Tüm İşçiler	19212.19	25997.1	35.3		Tüm İşçiler	19212.19	25997.14	35.3

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), 1980 ve 2000 Ulusal Nüfus Sayımları

9 ve 10’uncu tablolar erkek ve kadın çalışanlar arasında artan ve azalan meslekleri göstermektedir. Bulgular, iki cinsiyet arasındaki önemli farklılıkları ortaya koyuyor. Kadınlar profesyonel meslek guruplarında diğer vasıfsız olanlardan daha mühim bir kazanç elde etmişlerdir. Entersan olarak, düşük teknoloji ihracat sanayiindeki meslek gurupları kadınlar arasında daha fazla büyümüştür. USMS 76 gurubu (deri imalatçıları, deri tüccarları, deri tesviyecileri) ve 79 gurubu (terziler, modacılar, dikişçiler, döşemeciler ve ilgili meslekler) sırasıyla 1980 ve 2000 yıllarında kadınlar arasında yüzde 460 ve yüzde 247 oranlarında bir büyüme yakalarken erkekler arasında yüzde 175 ve yüzde 84 oranında bir büyüme gerçekleştirmiştir. Bu yine bize Ekonominin küreselleşme periyodunca kadınlar arasında proleterleşmenin daha yüksek seviyelerde olduğunu işaret eder.

Tablo 9

Türkiye’de 1980’de 2000’e En Çok Gelişen ve Daralan 15 Meslek (Erkekler)

ISCO KODU Meslek	Gelişen 15 Meslek			ISCO KODU	Daralan 15		
	1980 x1000	2000 x1000	Değişim %		1980 x1000	2000 x1000	Değişim %
34 Bilgisayar Operatörleri	0.467	36.18	7647.3	36 Kondüktör	5.498	0.903	-83.6
08 İstatistikçiler, Matematikçiler, Sistem Analistleri	1.027	12.73	1139.5	49 Sınıflandırılmamış işçiler	2.295	0.53	-76.9
40 Yöneticiler (toptancılık ve kiralama)	5.46	48.84	794.5	94 Başka yerde sınıflandırılmamış üretiminde çalışan işçiler	74.589	20.164	-73.0
50 Otel, Kafe, Restoran, Gazino, Pastane Sinama, Yöneticileri	2.503	19.851	693.0	63 Orman İşçileri	46.453	13.175	-71.6
82 Taş yontucuları ve oymacıları	6.039	41.807	592.2	60 Çiftlik yöneticileri ve idarecileri	0.672	0.26	-61.3
54 Hizmetçilik ve ilgili işlerde çalışanlar	16.689	105.227	530.5	78 Tütün hazırlayıcılar ve tütün ürünleri yapımcıları	23.954	12.516	-47.7
05 Yaşam bilimciler vb teknisyenlikler	0.375	2.176	480.2	52 Kat hizmetleri ve ilişkili hizmet yöneticileri	0.572	0.303	-47.0
39 Din işleri ile ilgili çalışanlar	49.081	277.411	465.2	71 Madenciler, taşocağı işçileri, kuyu açıcılar ve ilişkili çalışanlar	97.821	53.847	-45.0
01 Fizikçiler, Kimyagerler ve ilişkili çalışanlar	2.377	12.575	429.0	72 Metal İşçileri	58.735	38.191	-35.0
15 Yazarlar, gazeteciler vb. Yazarlık işlerinde çalışanlar	3.853	19.141	396.7	30 Din işleri yöneticileri	29.558	22.002	-25.6

Tablo 9'un Devamı*Türkiye'de 1980'de 2000'e En Çok Gelişen ve Daralan 15 Meslek (Erkekler)*

İSCO KODU lek	Gelişen 15 Meslek			İSCO KODU	Daralan 15		
	1980 x1000	2000 x1000	Değişim %		1980 x1000	2000 x1000	Değişim %
88 Kuyumcular	9.632	46.879	386.7	55 Müstahdemler gündelikçiler, temizlikçiler ilişkili çalışanlar	286.248	230.974	-19.3
96 Sabit Makina Operatorleri	9.56	45.608	377.0	73 Ağaç işçileri ve kağıtçılar	26.42	22.995	-13.0
18 Atletler, Sporcular ve ilişkili çalışanlar	3.106	13.464	333.4	62 Tarım ve hayvancılık işçileri	286.712	260.16	-9.3
42 Satış yöneticileri ve satın almacılar	3.768	12.911	242.6	89 Cam ve cam ürünlere, seramik ve çömlek işçileri	64.461	59.483	-7.7
43 Teknik satıcılar, pazarlamacılar, İmalatçı acentaları	132.975	409.253	207.7	64 Balıkçılar, avcılar ve ilişkili çalışanlar	19.225	18.292	-4.9
Tüm Çalışanlar 16567.41 (erkek)	12284.26	16567.41	34.8	Tüm Çalışanlar (erkek)	12284.26		

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), 1980 ve 2000 Ulusal Nüfus Sayımları

Tablo 10*Türkiye'de 1980'de 2000'e En Çok Gelişen ve Daralan 15 Meslek (Kadınlar)*

İSCO KODU lek	Gelişen 15 Meslek			İSCO KODU	Daralan 15		
	1980 x1000	2000 x1000	Değişim %		1980 x1000	2000 x1000	Değişim %
34 Bilgisayar Operatörleri	0.571	28.481	4887.9	60 Çiftlik yöneticileri ve idarecileri	0.153	0.029	-81.0
50 Otel, Kafe, Restoran, Gazino, Pastane Sinama, Yöneticileri	0.257	5.67	2106.2	78 Tütün hazırlayıcılar ve tütün ürünleri yapımcıları	28.2	5.582	-80.2
40 Yöneticiler (toptancılık ve kiralama)	0.783	15.866	1926.3	94 Başka yerde sınıflandırılmamış üretiminde çalışan işçiler	12.446	2.974	-76.1
15 Yazarlar, gazeteciler vb. Yazarlık işlerinde çalışanlar	0.843	15.482	1736.5	63 Orman İşçileri	4.435	1.08	-75.6
04 Uçak, gemi mürettebanları	0.017	0.3	1664.7	49 Sınıflandırılmamış işçiler	0.271	0.146	-46.1

Tablo 10 Devamı*Türkiye'de 1980'de 2000'e En Çok Gelişen ve Daralan 15 Meslek (Kadınlar)*

ISCO KODU lek	Gelişen 15 Meslek			ISCO KODU	Daralan 15				
	1980 x1000	2000 x1000	Değişim %		1980 x1000	2000 x1000	Değişim %		
18	Atletler, Sporcular ve ilişkili çalışanlar	0.084	1.349	1505.9	30	Din işleri yöneticileri	21.923	13.107	-40.2
86	Canlı yayın istasyonu ve ses araçları operatörleri	0.025	0.396	1484.0	52	Kat hizmetleri ve ilişkili hizmet yöneticileri	0.006	0.004	-33.3
97	Yükleme, boşaltma ve yapı araçları operatörleri	0.218	3.329	1427.0	16	Heykeltıraşlar ressamlar, fotoğrafçılar ilişkili yaratıcı sanatçılar	5.54	3.957	-28.6
35	Taşımacılık ve iletişim yöneticileri	0.074	1.08	1359.4	62	Tarım ve hayvancılık işçileri	185.171	140.028	-24.4
42	Satış yöneticileri ve satın almaclar	0.294	4.228	1338.1	38	Telefon ve telgraf operatörleri	97.821	53.847	-45.0
88	Kuyumcular	0.161	2.283	1318.1	75	Eğirmeciler Dokumacılar Örtücüler, boyacılar ve ilişkili çalışanlar	140.44	115.77	-17.6
70	Üretim yöneticisi ve genel ustabaşları	0.431	5.062	1074.4	64	Balıkçılar, avcılar ve ilişkili çalışanlar	0.372	0.312	-16.1
08	İstatikçiler matematikçiler sistem analistleri	0.518	6.049	1067.7	91	Kağıt, Mukavva ve ciltleme malzemesi işçileri	0.478	0.44	-7.9
39	Din işleri ile ilgili çalışanlar	12.008	120.736	905.4	89	Cam ve cam ürünleri, seramik ve çömlek işçileri	6.522	6.24	-4.3
44	Sigorta, emlak, güvenlik ve iş servisleri	2.64	24.972	845.9	73	Ağaç işçileri ve kağıtçılar	0.851	0.896	5.3
	Tüm Çalışanlar 16567.41 (kadın)	12284.26 34.8	16567.41		34.8	Tüm Çalışanlar (kadın)	12284.26		

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), 1980 ve 2000 Ulusal Nüfus Sayımları

Kayıtdışı Sektör

Tablo 11 tarım dışı çalışanlar arasındaki gayri resmi istihdam oranlarını göstermektedir. Yine, 1988 ve 2000 arası üzerinde herhangi bir sosyal güvenlik sistemi bulunmayan tarım dışı işçiler de istihdam mevkisine göre derecelendirildiler (Portes ve Schauflyer 1993). Kayıtdışı istihdamın genelinde 1988'de yüzde 27'den 2005'te yüzde 34'e çıkarak ziyadesiyle yükselmiş oldu. Buna ilaveten, bu temayül bütün istihdam mevkisi kümelerini kapsamaktadır. En yüksek seviye kayıtdışı istihdam

yine de devamlı işi olmayan çalışanlar ve ücretsiz aile çalışanları arasında mevcuttu ki bunu serbest meslek çalışanları takip eder. En düşük seviye gayri resmi istihdam sa işverenler arasındaydı, ama 1990'ların sonlarında kayıtdışı istihdam işverenler arasında bile ani bir artış kaydetti.

Tablo 11

İstihdam Statüsüne Gore 1988-2005 Arası Türkiye'de Tarım Dışı Kayıt Dışı İstihdamın Kayıtlı İstihdama Oranı (%)

	Tüm Çalışanlar	Maaşlı Çalışanlar	Günlük Çalışanlar	İşverenler	Kendi işinde çalışanlar	Ücretsiz aile çalışanları
1988	27.45	16.36	67.59	0.18	40.54	71.46
1989	27.59	15.28	70.28	KY	42.58	71.86
1990	24.51	14.37	65.67	0.15	37.54	71.08
1991	25.26	15.27	74.94	KY	36.89	68.55
1992	24.14	14.77	69.34	KY	29.31	65.95
1993	24.53	15.00	75.32	KY	32.36	56.82
1994	25.82	17.16	73.57	0.38	27.64	68.84
1995	25.87	15.18	77.25	0.30	25.84	74.28
1996	25.42	15.85	77.02	0.39	24.71	70.89
1997	24.95	13.54	78.00	1.21	29.55	64.99
1998	22.86	13.64	76.48	0.51	28.52	58.55
1999	24.71	12.82	77.20	KY	31.56	60.80
2000	29.24	14.76	78.75	11.19	41.35	74.73
2001	29.47	15.58	81.02	13.00	44.12	81.84
2002	31.73	19.42	87.14	15.19	44.60	87.25
2003	31.55	18.83	89.43	14.81	43.16	86.18
2004	33.97	20.92	89.74	18.35	46.38	83.36
2005	34.22	22.67	90.14	21.29	50.25	80.19

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) Hanehalkı İşgücü Anketi

KY: Kayıt Yok

Tablo 12 kayıtdışı çalışanlar arasındaki istihdam mevki dağılımını izhar etmektedir. En büyük grup ücretli çalışanlardır ki bunlar 2005'te gayri resmi çalışanların yarısına yakını oluşturmuştur. Onları da serbest meslek sahipleri takip eder ki bunlar da kayıtdışı istihdamın hemen hemen çeyreğine tekabül etmektedir ve devamlı işi olmayan çalışanlar tüm kayıtdışı işçilerin yüzde 20'sinden fazlasını vücuda getirir.²⁰ Tüm bunlar bize ekonomik küreselleşmeyle beraber Türkiye sınıf yapısındaki kütuplaşmayı göstermektedir.

²⁰ Erkek ve kadın çalışanlar arasında gayri resmi istihdamın oranı hemen hemen aynıdır. 1998'de erkek ve kadın çalışanların yaklaşık yüzde 28'i kayıt dışı kesimde istihdam edilmiştir. Bu oran 2005'te kadın çalışanlar arasında yüzde 36'ya çıkarken erkek çalışanlar arasında da yüzde 34'e yükseldi.

Sonuç

1980'de, Türkiye yarından fazlası tarımda istihdam edilen emek gücüyle ağırlıklı olarak bir tarım toplumu. Takip eden , yirmi beş yıl boyunca Türkiye sosyal sınıf yapısında kayda değer bir dönüşüm yaşadı. 2005 yılı itibarıyla yüzde 30'dan daha azı olan işgücü tarımda istihdam edilirken yüzde 25 işgücü sanayide, yüzde 46'sı da hizmet kesiminde istihdam edilmiş bulunmaktadır. Bu süre zarfında, profesyonel, yönetici ve işveren sınıflarında ve mutad vasıfsız emek sınıflarında da önemli büyüme-ler olmuştur. Ayrıca, düşük vasıflı emek sınıfları ve kayıtdışı istihdam da ziyadesiyle artış kaydetmiştir.

Bu araştırma iktisadi küreselleşmenin bu surece etkisini değerlendirmiştir. 1980'lerin ortalarından itibaren, Türkiye mühim bir imalat malları ihracatçısı oldu. 1980'den itibaren ihracat hacmi mutlak anlamda GSMH payı ise göreceli olarak mütemediyen artış kaydetmektedir. İmalat ihracatının ekseriyeti Türkiye'nin nispeten düşük emek maliyetleri ve coğrafi bölgelere yoğunluğuklu şekilde dayandığı düşük teknoloji mamulleridir. 2003 yılıyla birlikte orta ve yüksek ölçekli ürün ihracatında son yıllarda mühim artışlar bulunmasına rağmen düşük teknoloji ürünleri hala temel ihracat ürün kategorisini oluşturmaktaydı. Dönemsel olarak hissedilir yabancı yatırım akışı olsada dolaysız yabancı yatırımı, Türk ekonomisinin küreselleşmesinde daha az rol oynadı. Bu tür yatırımların çoğu, endüstriyelleşme üzerinde sıra dışı bir etkiye sahip olmakla birlikte hizmet kesiminde yoğunlaşmıştır.

Küreselleşme nazariyeleri, küreselleşmenin AGÜ'lerdeki sosyal sınıf yapılarını proleterleşme ve kutuplaşma şeklinde iki yolla etkileyeceği öngörmektedirler. Türkiye'de 1980 ve 2005 arası düşük vasıflı emek sınıfları büyüme kaydettiler. Ayrıca ihracat odaklı emek-yoğun endüstrilerdeki mesleki guruplar önemli ölçüde inkişaf etti. Türkiye, sosyal tabakanın en üst seviyesi olan yönetimsel, profesyonel ve girişimci sosyal sınıflarda da büyümeyi tecrübe etmiştir. Benzer temayüller, mesleki gurup seviyesinde de oldukça açıktır.²¹ Üstelik gayri resmi istihdam da önemli ölçüde artmıştır. Türkiye'nin düşük vasıflı emek, kayıtdışı istihdam ve üst yönetici sınıflarının eşzamanlı büyümesini yaşaması Türkiye'de proleterleşme ve kutuplaşma son dalga iktisadi küreselleşme periyodunca gerçekleşmiş olduğunu göstermektedir.

Türkiye'nin sınıf yapısı incelemesinde önemli mesele de devlet elitlerinin rolüdür. 1950'den beri demokratik olarak seçilen hükümetler tarafından yönetilmesine rağmen bürokrasi, özellikle de askeri bürokrasi; 1960, 1971, 1980 ve 1990'ların son-

²¹ Aydın (2006), 1990'larda Türkiye'deki üst ve alt kesim sınıfların yaşam tarzı ve tüketim alışkanlıklarındaki önemli değişikliklerini ortaya koydu.

larındaki demokratik sisteme yaptığı askeri müdahalelerin de açıkça gösterdiği üzere kati özerkliğini devamede geldi. Bürokratik elitlerin göze çarpan bu rolü, araştırmacıları bürokrasinin Türk toplumunda başlı başına bir sınıf teşkil ettiğini iddia etmeye sevketmiştir (örn. Keyder 1987 ve 1988; Mardin 1994). Küreselleşme dönemi, Türk devletine önemli değişimler getirdi. Devletin ekonomideki birfiil mevcudiyeti özelleştirme ve deregülasyonla birlikte azalmıştır. Bu dönemde, İMF gibi uluslararası kuruluşların etkisi açıktır. 1980 ve 2001 yılları arası Türkiye İMF ile birkaç stand-by anlaşması imzalamıştır. Ama [devletin] ekonomideki dolaysız rolünün azalmasına rağmen Türkiye, Türk ekonomisinin küreselleşmesinde hala öncü bir etmen idi. Mesela, [Türk ekonomisinin küreselleşmesi] ihracatçılar için vergi indirimi ve iskonto gibi tedbirlerle 1980'lerde ihracat patlamasını kolaylaştırdı (Eralp, Tumay and Yesilada 1993). Sonuç olarak şu ileri sürülebilir: Türk devleti'nin 1980 öncesi ekonomideki daha geniş ve özerk olan rolü yerini küresel ekonomi ve milli ekonomi arasında arabulucu işlevine bıraktı.

Diğer önemli husus ise kadın emeğinin oynadığı roldür. Araştırmanın sonuçları son dönem küreselleşme dalgasının önemli miktarda kadını ucuz işgücü olarak emek-yoğun ihracat sanayilerine sürüklemiş olduğu işaret etmektedir (örn. Wood 1991; Denis 2003; Meyer 2003). 1988-2005 arası Türkiye'de kadınlar arasında imalat kesimindeki istihdam payınının artışı erkeklerden daha fazla olmuştur. Ayrıca, ihracat sanayii dahilindeki giyim ve deri gibi mesleki guruplarda artış oranı kadınlar arasındaki büyüme hızı erkekler arasındaki büyüme oranını dörde katlamıştır. Türkiye tekstil ve giyim sanayiindeki vaka analizleri 1980 ve 2003 arası temel ihracat sanayiini ve özellikle genç kadınların önemli sayıda giyim sanayiinde istihdam edildiğini göstermektedir (örn. Dikmen 2000; Ozgur 2005).

Bu bulgular Türkiye'deki iktisadi küreselleşmeyle birlikte proleterleşme sürecinin aynı zamanda kadın emek gücünün kullanımında da artış süreci olduğunu gösteriyor. Ayrıca şunu da ifade etmek durumundayız ki vasıfsız mutad sınıf payı yönetici, profesyonel ve girişimci sınıfların yanı sıra kadınların tarımdaki istihdamını azalmasına nazaran önemli ölçüde artmıştır. Bu bize kadınların da kutuplaşma sürecini tecrübe ettiklerini gösterir. Kadın çalışanların az bir oranı oldukça düşük seviyede ya da geçici olarak emek gücüne dahil olurken önemli miktarda kadın ise orta ve üst sosyal tabakada istikrarlı bir kariyer ihdas ediyorlardı. Bu çifte temayül daha önce küreselleşmiş Tayvan ve Kore gibi ülkeler üzerine yapılan çalışmada da görülebilmektedir (Hwang ve Cheng 2003).

Özetlersek, bu çalışma, iktisadi küreselleşme sürecinde Türkiye'nin sosyal sınıf yapısını istihdam sektörü, Erikson- Goldthorpe-Portocarero (EGP) sınıf şeması, mesleki grup , ve gayriresmi istihdam şeklinde dört boyutta ele alarak incelemiştir. 1980'den

günümüze, Türkiye’nin küresel ekonomiye açılmasıyla Türk sınıf yapısı önemli ölçüde değişiklik yasadı. Türkiye artık tarım toplumu değildir. 2005’te bütün çalışan kesimin yüzde 30’dan daha az bir kısmı ve erkek çalışanların takriben yüzde 20’si tarımda istihdam edilmiş bulunmaktadır. Bu çalışmada ayrıca iktisadi küreselleşmenin, çift yönlü olarak proleterleşme ve kutuplaşmaya katkıda bulunduğunu iddia ettim. Proleterleşme, Türkiye’nin tarım geleneğinden geçiş sürecinde meydana çıktı, kamu sektöründe göreceli bir daralma ve işyeri salâhiyeti olmayıp kendi iş gücünü satan sınıflarda da göreceli bir genişleme oldu. Kutuplaşma, özel sektör girişimciliğini, profesyonel ve idari sınıfların büyümesini ve eşzamanlı olarak da kayıtdışı ekonominin büyümesini beraberinde getirdi. Türkiye, nispeten uzun inkişafıyla, küreselleşmenin ve endüstriyelleşmenin AGÜ sınıf yapılarını nasıl dönüştürdüğünü anlamada bize mühim bir örnek sunmaktadır. Bu çalışmayla, çağdaş araştırmalarda dünyanın geri kalan kısmındaki ihmal edilmiş şekilde kalan AGÜ’lere daha fazla dikkat çekmek suretiyle sınıf analizlerine katkıda bulunduğumu ümit ediyorum.

Kaynakça

- Alderson, Arthur S. 1999. “Explaining Deindustrialization: Globalization, Failure, or Success?” *American Sociological Review* 64: 701-721.
- Altug, Sumru and Alpay Filiztekin. (Eds) 2006. *The Turkish Economy: The Real Economy, Corporate Governance and Reform*. London, UK: Routledge.
- Arrighi, Giovanni. 2001. “Global Capitalism and the Persistence of North-South Divide.” *Science and Society* 65(4): 469-476.
- Avrupa Birliği Genel Sekreterliği. 2007. “Türkiye - Avrupa Birliği İlişkilerinin Kronolojisi” Retrieved from <http://www.abgs.gov.tr/indextr.html>
- Aydın, Kemal. 2003. “Social stratification consumption patterns and lifestyle differences in Turkey.” Ph.D. dissertation, Department of Sociology, University of Iowa.
- Aydın, Kemal. 2006. “Social Stratification and Consumption Patterns in Turkey” *Social Indicators Research* 75: 463-501.
- Aydın, Zulkuf. 2005. *The Political Economy of Turkey*. Ann Arbor, MI: Pluto Press.
- Bills, David B and Archibald O. Haller. 1984. “Socioeconomic Development and Social Stratification: Reassessing the Brazilian Case.” *Journal of Developing Areas* 19: 59-69.
- Bills, David B, Archibald O. Haller, Jonathan Kelley, Mary B Olson, and Jose Pastore. 1985. Class, Class Origins, Regional Socioeconomic Development and the Status Attainment of Brazilian Men.” *Research in Social Stratification and Mobility* 4: 89-127.
- Boratav, Korkut. 2003. *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2002*. Ankara: İmge.
- Boratav, Korkut. 2004. *İstanbul ve Anadolu’dan Sınıf Profilleri*. Ankara: İmge.
- Boratav, Korkut. 2005. *1980’li Yıllarda Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Bolusum*. Ankara: İmge.
- Brady, David and Ryan Denniston. 2006. “Economic Globalization, Industrialization and Deindustrialization in Affluent Democracies, 1960-2001.” *Social Forces* 85: 297-329.

- Braverman, Harry. 1974. *Labor and Monopoly Capital: The Degradation of Work in the Twentieth Century*. New York, NY: Monthly Review Press.
- Browning, Harley and Bryan R. Roberts. 1980. "Urbanization, Sectoral Transformation, and the Utilization of Labor in Latin America." *Comparative Urban Research* 8: 86-104.
- Carr, Marilyn and Martha Alter Chen. 2001. "Globalization and the Informal Economy: How Global Trade and Investment Impact on the Working Poor." Working Paper Women in Informal Employment: Globalizing and Organizing (WIEGO). Retrieved from <http://www.wiego.org/papers/carrchenglobalization.pdf>
- Carroll, William K. and Colin Carson. 2003. "The Network of Global Corporations and Elite Policy Groups: A Structure for Transnational Capitalist Class Formation?" *Global Networks* 3(1): 29-57.
- Castells, Manuel. 1996. *The Information Age*. Cambridge, MA: Blackwell.
- Castells, Manuel and Alejandro Portes. 1989. "World Underneath: The Origins, Dynamics, and Effects of the Informal Economy." In: A. Portes, M. Castells and L. Benton (Eds), *The Informal Economy: Studies in Advanced and Less Developed Countries*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- Central Bank of the Republic of Turkey. 2005. *Turkish Balance of Payments Statistics*. Retrieved from <http://www.tcmb.gov.tr>
- Central Bank of the Republic of Turkey. 2006. *Balance of Payments Report*. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası 2006-I.
- Clark, Terry Nichols, and Seymour M. Lipset. (Eds) 2001. *The Breakdown of Class Politics*. Washington, D.C., and Baltimore: Woodrow Wilson Center Press and Johns Hopkins University Press.
- Cox, Robert. 1987. *Production Power and World Order*. New York: Columbia Univ. Press.
- Cox, Robert. 1996. "A Perspective on Globalization." In: J. Mittleman (Ed.), *Globalization: Critical Reflection*. Boulder, CO: Lynne Rienner.
- Denis, Ann B. (2003) "Globalization, Women and (In)equity in the South: Constraint and Resistance in Barbados." *International Sociology* 18: 491-512.
- Dicken, Peter. 2003. *Global Shift: Reshaping the Global Economic Map in the 21st Century*, 4th Edition. New York, NY: Guilford Press.
- Dikmen, Ahmet Alpay. 2000. "Küresel Üretim, Moda Ekonomileri ve Yeni Dünya Hiyerarşisi." *Toplum ve Bilim* 86: 281-302.
- Eralp, Atila, Muharrem Tunay and Birol Yesilada. 1993. *The Political and Economic Transformation of Turkey*. Westport, CO: Praeger.
- Erikson, R. and J.H. Goldthorpe. 1992. *The Constant Flux: A Study of Class Mobility in Industrial Societies*. Oxford, UK: Clarendon Press.
- Erikson, Robert; J. H. Goldthorpe and Lucienne Portocarero. 1979. "Intergenerational Class Mobility in Three Western European Societies: England, France and Sweden." *The British Journal of Sociology* 30: 415-441.
- Evans, Geoffrey. 1992. "Testing the Validity of the Goldthorpe Class Schema." *European Sociological Review* 8: 211-232.
- Evans, Geoffrey and Mills, Collin. 1998. "Identifying Class Structure: A Latent Class Analysis of the Criterion-Related and Construct Validity of the Goldthorpe Class Schema." *European Sociological Review* 14: 87-106.

- Evans, Peter. 1979. *Dependent Development: The Alliance of multinational, State and Local Capital in Brazil*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Evans, Peter and Michael Timberlake. 1980. “Dependence, Inequality and the Growth of the Tertiary: A comparative Analysis of Less Developed Countries.” *American Sociological Review* 45: 531-552.
- Fernandez-Kelley, Patricia. 1983. *For We Are Sold, I and My People*. Albany, NY: SUNY Press.
- Fox, Julia D. 2002. “Women’s Work and Resistance in the Global Economy.” In: B. Berberoglu (Ed.), *Labor and Capital in the Age of Globalization*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Ganzeboom, Harry B.G., Paul De Graaf and Donald J. Treiman. 1992. “A Standard International Socio-Economic Index of Occupational Status.” *Social Science Research* 21:1-56.
- Ganzeboom, Harry B.G., Donald J. Treiman. 1996. “Internationally Comparable Measures of Occupational Status for the 1988 International Standard Classification of Occupations.” *Social Science Research* 25:201-239.
- Gereffi, Gary. 2005. “The International Economy and Economic Development.” In: N.J. Smelser and R. Swedberg (Eds), *The Handbook of Economic Sociology*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Gevgilili, Ali. 1987. *Yukselis ve Dusus..* Istanbul: Baglam Yayıncılık.
- Gevgilili, Ali. 1989. *Türkiye’de Kapitalizmin Gelismesi ve Sosyal Siniflar*. Istanbul: Baglam Yayıncılık.
- Gordon, Derek. 1987. “The Sexual Division of Labor and Intergenerational Mobility in Jamaica.” *Research in Social Stratification and Mobility* 6: 215-238.
- Grusky, David B. 2001. *Social Stratification: Class, Race, and Gender in Sociological Perspective*. Boulder, CO: Westview.
- Grusky, David B. and Jesper B. Sørensen. 1998. “Can Class Analysis Be Salvaged?” *American Journal of Sociology* 103: 1187-1234.
- Hout, Michael Thomas A. DiPrete. 2006. “What We Have Learned: RC28’s Contributions to Knowledge about Social Stratification.” *Research in Social Stratification and Mobility* 24: 1-20.
- Hout, Michael and Robert M. Hauser. 1992. “Symmetry and Hierarchy in Social Mobility: A Methodological Analysis of the Casmin Model of Class Mobility. *European Sociological Review* 8, pp. 239-266.
- Hsiao, Wey. 1987. “Changes in Class Structure and Reward Distribution in Postwar Taiwan.” *Research in Social Stratification and Mobility* 6: 239-256
- Hwang, Soo Kyeong and Chang, Jiyun. 2003. “Female Labor Supply and Labor Politics for Female Workers in Korea.” Unpublished Manuscript.
- International Labor Organization. 2007. *Yearly Data of Total and Economically Active Population, Employment, Unemployment, Hours of Work, Wages, Labor Cost, Consumer Price Indices, Occupational Injuries, Strikes and Lockouts: 1969-2005*. Retrieved from labors-ta.ilo.org

- Karatepe, Şükrü. 1997. *Darbeler Anayasalar ve Modernleşme*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kelley, Jonathan and Archibald O. Haller. 2001. "Working Class Wages during Early Industrialization: Brazilian Evidence." *Research in Social Stratification and Mobility*, 18: 119-161.
- Kelley, Jonathan, Robert V. Robinson and Herbert S. Klein. 1981. "A Theory of Social Mobility, with Data on Status Attainment in a Peasant Society." *Research in Social Stratification and Mobility* 1: 27-67.
- Kennedy, Paul. 2004. "Making Global Society: Friendship Networks Among Transnational Professionals in the Building design Industry." *Global Networks* 4(2): 157-179.
- Keyder, Caglar. 1987. *State and Class in Turkey: A Study in Capitalist Development*. New York, NY: Verso.
- Keyder, Caglar. 1988. "Bureaucracy and Bourgeoisie: Reform and Revolution in the Age of Imperialism." *Review* 11: 151-165.
- Keyder, Caglar. 2005. "Globalization and Social Exclusion in Istanbul" *International Journal of Urban and Regional Research* 29(1): 124-134.
- Kingston, Paul W. 2000. *The Classless Society*. Stanford, Calif.: Stanford University Press.
- Köker, Levet. 1995. *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koo, Hagan. 1985. "Transformation of Korean class Structure: The Impact of Dependent Development." *Research in Social Stratification and Mobility* 5: 129-150
- Koo, Hagan. 1990. "From Farm to Factory: Proletarianization in Korea." *American Sociological Review* 55:669-681.
- Koo, Hagan and Doo-Seung Hong. 1980. "Class and Income Inequality in Korea." *American Sociological Review* 45: 610-626.
- Kuzu, Burhan. 1988. *Türk Anayasa Metinleri ve İlgili Mevzuat*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Lall, Sanjaya. 2000. "The Technological Structure and Performance of Developing Country Manufactured Exports, 1985-1998." *Oxford Development Studies* 28(3): 337-369.
- Lee, Ching Kwan. 1998. *Gender and the South China Miracle*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Mardin, Serif. 1994. *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mann, Michael. 2001. "Globalization is (Among Other Things) Transnational, Inter-National and American." *Science and Society* 65(4): 464-469.
- Marks, Gary N. 2005. "Cross-National Differences and Accounting for Social Class Inequalities in Education." *International Sociology* 20: 483-505.
- Marsh, Robert M. and Cheng-Kuang Hsu. 1994. "White Collar Proletarianization? The Case of Taiwan." *Research in Social Stratification and Mobility* 13: 43-72.
- McKay, Steven C. 2006. "The Squeaky Wheel's Dilemma: New Forms of Labor Organizing in the Philippines." *Labor Studies Journal* 30: 41-63.
- McKeever, Matthew. 1998. "Reproduced Inequality: Participation and Success in the South African Informal Market." *Social Forces* 76: 1209-41.
- Meyer, Lisa B. 2003 "Economic Globalization and Women's Status in the Labor Market: A

- Cross-National Investigation of Occupational Sex Segregation and Inequality.” *The Sociological Quarterly* 44: 351-383.
- Nee, Victor. 1991. “Social Inequalities in Reforming State Socialism: Between Redistribution and Markets in State Socialism.” *American Sociological Review* 56: 267-82.
- Nee, Victor. 1996. “The Emergence of a Market Society: Changing Mechanisms of Stratification in China.” *American Journal of Sociology* 101: 908-49.
- Neidik, Binnur. 2005. “Explaining Economic Performance in the Global Economy: Evidence from the Apparel Industries of Germany and Turkey.” Ph.D. dissertation, Department of Sociology, Duke University.
- Neves, Jorge Alexandre. 2005. “Labor Force Classes and Earnings Determination of the farm Population in Brazil: 1973, 1982, and 1988.” *Research in Social Stratification and Mobility* 22: 423-475.
- Onis, Ziya. 2003. “Post-war Economic Development Performance of Turkish Economy: A Political Economy Perspective.” In C. Kollias and G. Günlük-Şenesen (Eds), *Greece and Turkey in the 21st Century: Conflict or Cooperation?* New York, NY: Nova Science Publishers.
- Onis, Ziya and James Riedel. 1993. *Economic Crisis and Long-Term Growth in Turkey*. Washington, DC: The World Bank.
- Ozgur, Huseyin. 2005. “Integration of a Local Economy to the Global and European Markets through Export-Led Growth and Specialized Textile Products Export: Home Textile Production in Denizli, Turkey.” Paper Presented at 18th European Advanced Studies Institute in Regional Science in Lodz-Cracow, Poland.
- Pamuk, Sevket. 1995. *Yuz Soruda Osmanli-Turkiye Iktisadi Tarihi, 1500-1914*. Istanbul: Gercek Yayınevi.
- Pamuk, Sevket. 2000. *Turkey’s Response to the Great Depression in Comparative Perspective, 1929- 1939*. European University Institute Working Paper RSC No 2000/21.
- Pakulski, Jan, and Malcolm Waters. 1996. *Death of Class*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Park, Hyunjoon. 2004. “Intergenerational Social Mobility among Korean Men in Comparative Perspective.” *Research in Social Stratification and Mobility* 20: 227-254.
- Parrado, Emilio. 2005. “Economic Restructuring and Intra-generational Class Mobility in Mexico.” *Social Forces* 94: 733-757.
- Portes, Alejandro. 1985. “Latin American Class Structures: Their Composition and Change During the Last Decades.” *Latin American Research Review* 20: 7-39.
- Portes, Alejandro. 2000. “The Resilient Importance of Class: A Nominalist Interpretation.” *Political Power and Social Theory* 14:249-84.
- Portes, Alejandro and Kelly Hoffman. 2003. “Latin American Class Structures: Their Composition and Change During the Neoliberal Era.” *Latin American Research Review* 38: 41-82.
- Portes, Alejandro and Bryan S. Roberts. 2005. “The Free-Market City: Latin American Urbanization in the Years of the Neoliberal Experiment.” *Studies in Comparative International Development* 40: 43-82.

- Portes, Alejandro and Saskia Sassen-Koob. 1987. "Making it Underground: Comparative Material on the Informal Sector in Western Market Economies." *American Journal of Sociology* 93: 30-61.
- Portes, Alejandro and Richard Schauffler. 1993. "Competing Perspectives on the Latin American Informal Sector." *Population and Development Review* 19: 33-60.
- Reid, Alan. 2003. "Understanding Teachers' Work: Is There Still A Place for Labour Process Theory?" *British Journal of Sociology of Education* 24(5): 559-573.
- Roberts, Kenneth M. 2002. "Social Inequalities Without Class cleavages in Latin America's Neoliberal Era." *Studies in Comparative International Development* 6: 3-33.
- Robinson, William I. and Jerry Harris. 2000. "Towards a Global Ruling Class? Globalization and the Transnational Capitalist Class." *Science and Society* 64: 11-54.
- Sassen, Saskia. 1991. *The Global City*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Sassen, Saskia. 1994. *Cities in a World Economy*. Thousand Oaks, CA: Pine Forge Press.
- Sen, Yow-Suen and Hagan Koo. 1992. "Industrial Transformation and Proletarianization in Taiwan." *Critical Sociology* 19(1): 45-67.
- Sklair, Leslie. 2001. *The Transnational Capitalist Class*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Sørensen, Aage B. 2000. "Toward a Sounder Basis for Class Analysis." *The American Journal of Sociology* 105: 1523-1558.
- Statistics Canada. 2002. *World Trade Analyzer*. CD-Rom. Ottawa, Ontario: Statistics Canada.
- Sunar, Lutfi. 2004. "Kadro Dergisi/Hareketi ve Etkileri: Turk Devlet Ideolojisi ve Sol Kemalizmin Olusumu Baglamında Bir Analizi." *Turkiye Arastirmalari Literatur Dergisi* 3: 511-526.
- Torche, Florencia. 2005. "Unequal but Fluid: Social Mobility in Chilean Comparative Perspective." *American Sociological Review* 70: 422-450.
- Tunali, Insan. 2003. *Background Study on Labor Market and Employment in Turkey*. European Training Foundation.
- Turkiye Istatistik Kurumu. 2007. *Isgugu Istatistikleri*. Retrieved from: <http://www.tuik.gov.tr>
- UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development). 2007. *FDI Online*. Retrieved from <http://stats.unctad.org/fdi>
- Webster, Edward. 2005. "Making a Living, Earning a Living: Work and Employment in Southern Africa." *International Political Science Review* 26: 55-71.
- Weeden, Kim A. and David B Grusky. 2005. "The Case for a New Class Map." *American Journal of Sociology* 111: 141-212.
- Wood, Adrian. 1991. "North-South Trade and Female Labor in Manufacturing: An Asymmetry." *Journal of Development Studies* 27: 168-189.
- Wood, Adrian. 1994. *North-South Trade, Employment and Inequality*. Oxford, UK: Clarendon Press.
- Wood, Adrian. 1995. "How Trade Hurt Unskilled Workers." *The Journal of Economic Perspectives* 9:57-80.

World Bank. 2007. *World Development Indicators Online*. Retrieved from <http://devdata.worldbank.org/dataonline/>

Wright, Erik Olin. 1976. "Class Boundaries in Advanced Capitalist Societies." *New Left Review* 98: 3-41.

Wright, Erik Olin. 1985. *Classes*. London, UK: Verso.

Wright, Erik Olin. 1997. *Class Counts: Comparative Studies in Class Analysis*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Wright, Erik Olin. 2005. "Foundations of a Neo-Marxist Class Analysis." In: Erik Olin Wright (Ed.), *Approaches to Class Analysis*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Zhou, Xueguang. 2004. *The State and Life Chances in Urban China: Redistribution and Stratification, 1949-1994*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

